

„VALAMI FÁJ, AMI NINCS”

A TRIANONI BÉKEKÖTÉS ELŐZMÉNYEI
ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Tartalom

Előszó	
Szakály Sándor: Trianon, 1920–2020	7
NEMZETKÖZI ELŐZMÉNYEK ÉS KÖVETKEZMÉNYEK	
JOÓ ANDRÁS: Rész és egész, a Trianon felé mutató első jelek: Gondolatok Ausztria–Magyarország hatalmi súlyvesztésének és fennmaradásának a kérdéseiről	13
KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: Külkapcsolati paradigmaváltás? Magyar református korkép Trianon árnyékában	36
HAMERLI PETRA: Olaszország Magyarországra vonatkozó javaslatai a békekonferencián	78
SIPOS JÓZSEF: Bethlen István külpolitikai nézetei 1922-ben	88
BERTALAN PÉTER: Vatikán, enciklikák, Trianon. A szentszéki diplomácia szürke eminenciása	96
MAGYARORSZÁG MEGSZÁLLÁSA	
GULYÁS LÁSZLÓ: A trianoni békediktátum történetének új kutatási irányai II.: A „faith accompli” időszak története 1. Az atrocitások – elméleti alapvetés	117
DÉVAVÁRI ZOLTÁN: Ez történt a Bácskában (1918. október – 1918. november)	131
POPÉLY GYULA: Pozsony elrablása	144
VAJDA TAMÁS: Hallgatók és professzorok megpróbáltatásai a kolozsvári egyetem jogellenes és erőszakos elfoglalásakor	151
KOSZTYÓ GYULA: Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék antant megszállásának előzményei, folyamata és mindennapjai 1919-ben	197
A BÉKEKÖTÉS ÉS A POLITIKA	
ANKA LÁSZLÓ: A békekötés témája az 1920. januári nemzetgyűlési választási kampányban	213
OLASZ LAJOS: Viták az államfői hatalom gyakorlásáról 1920-ban	236
VIZI LÁSZLÓ TAMÁS: A keserű pirulák	252
SZAKÁLY SÁNDOR: A magyar Nemzeti Hadsereg létrejötte és első éveit	271

POLITIKUSPORTRÉK

KÖPFLER BALÁZS: Friedrich István útja a miniszterelnökséghez	285
NÁNAY MIHÁLY: József főherceg, mint az ellenforradalom egyik vezéralakja	307
LIGETI DÁVID: Tanítóból miniszterelnök. Huszár Károly élete és pályafutása	328

MENEKÜLTEK, NEMZETISÉGEK

DÉKÁNY ISTVÁN: „6 ló vagy 30 ember.” Vagonlakók és vagonlakások	345
BAUMGARTNER BERNADETTE: A szatmári svábok Trianon előtt és után	353
OROSZ LÁSZLÓ: Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918–1919 fordulóján	362

KULTÚRA ÉS EMLÉKEZET

UJVÁRY GÁBOR: Magyarország felosztásának kulturális következményei	397
GALI MÁTÉ: Berzeviczy Albert a trianoni békeszerződés okairól és következményeiről	414
KOVÁCS EMŐKE: „Várnak Magyarország fürdő, üdülő, nyaraló és gyógyhelyei!” Balaton-politika a trianoni békediktátumot követően	428
RÁCZ JÁNOS: Trianon előzményeinek és következményeinek megítélése 1945 után. Trianon a „szovjetizálás” és a diktatúra korának politikai beszédében, írásaiban	446
Névmutató	465

EGY CENTRIPETÁLIS NEMZETISÉG AZ IMPÉRIUM- VÁLTÁSOK KORÁBAN: A HAZAI NÉMETEK MAGATARTÁSA 1918–1919 FORDULÓJÁN

Az utolsó nagy-magyarországi népszámlálás (1910) mintegy kétfélmillió – az összlakosság egytizedét kitevő – németiséget regisztrált, ami a románok mögött (a szlovákokkal fej-fej mellett) a 2–3. helyet biztosította a hazai nemzetiségek sorában.¹ Németiség helyett azonban, mely kifejezés a mai fogalmaink szerint a nyelvi azonosság birtokában magától értetődő közösségi érzületet s így valamiféle nemzeti összetartozást sugallhat, helyesebb volna pusztán németajkú lakosságról beszélni. A minden más Kárpát-medencei etnikumnál heterogénebb „németek” nemzeti ébredése és nemzetiségi mozgalma ugyanis a többiekhez képest igencsak megkésve indult útjára. Egymástól történelmi okokból elszigetelt településterületeiken a középkori eredetű város lakó „szászok” és a török után érkező paraszti „svábok” jóformán bármiféle társadalmi és gazdasági kötelék, vagy épp kulturális és életmódbeli közösség nélkül – ideértve az identitásképzés terén oly fontos vallási homogenitás hiányát is – úgy szólván „eléltek” egymás mellett.

Az eltérő adottságok folytán a fenti tényezőkhez hasonló megosztottságot tapasztalunk az egyes német lakta tömbök politikai magatartása tekintetében is, akár a Bocskaitól Rákócziig terjedő korszak függetlenségi mozgalmaihoz, akár 1848–1849-hez fűződő – baráti vagy épp ellenséges – viszonyukat vesszük szemügyre. A dualizmus időszaka pedig immáron végképp annak kedvezett, hogy a szétszórt német tömbök az egymással való érték- és érdekközösség felismerése helyett inkább a magyarsággal és a polgári Magyarországgal való azonosulás útjára lépjenek.² A hazai polgárosodás folyamatában helyét megtaláló németiségünk így aztán arra is fogékonnyá vált, hogy (felvállaltan *Deutschungarként*, azaz „németajkú magyar-

¹ *A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.* (Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat; 42.) Budapest, Athenaeum, 1912. 5°–7°.

² A polgárosodással összefüggő asszimilációs folyamat különböző fázisainak érzékeny tollú és gazdagon adatolt összefoglalása PUKÁNSZKY Béla: *Német polgárság magyar földön.* Budapest, Franklin, 1940. [Reprint: Budapest, Lucidus, 2000.] (A továbbiakban: PUKÁNSZKY, 2000.) – Ld. továbbá a magyarországi németiség történetének legfrissebb, igen alapos áttekintését SEEWANN, Gerhard: *A magyarországi németek története. I–II.* Budapest, Argumentum, 2012. II. köt. 79–173.

ként”³) nagyobb zökkenők nélkül illeszkedjen bele a kiegyezés utáni kor nemzeti-ségpolitikájának alapját adó „politikai magyar nemzet”⁴ keretébe, aktualizált és korszerűsített értelmet adva ezzel a korábbi magával hozott *hungarus*-tudatának.⁵

A történeti államkeretek között több száz éve együtt élő magyarok és németek alapvetően békés szimbiózisa azonban már a dualizmus korában repedezni kezdett, a 19–20. század fordulóján pedig végérvényesen megbomlott. A magyarsággal való történelmi sorsközösség gondolatának talapzatán, a hazai németek identitásának mindaddig alapvető elemén olyan törések keletkeztek, melyek révén sokakban, elsősorban a politikailag öntudatosabb értelmiségi rétegekben és a hagyományos különállásukat sikertelenül óvó erdélyi szászokban megingott a történeti magyar állameszmébe vetett bizalom. A németek szükségszerűen bekövetkező beolvadása ellenében mind hangosabbá váltak az elkülönülés, a disszimiláció hangjai, s ezzel együtt fölerősödött a németiség körében a többi nemzetiséghez képest megkésve jelentkező etnikai elvű kohéziós erő tudatosítása.

Az is világosan látszik, hogy jóvátehetetlen törést szenvedett identitásuk hagyományos sarokkövei mellé a századforduló táján olyan új elemek fészkeltek be magukat, amelyek láttán egyes társadalmi rétegek – politikai habitusuk függvényében – a kibontakozás lehetőségét vélték elérkezni, mások viszont, megrettenvén a káros hatásoknak aposztrofált új jelenségektől, csak még szilárdabban ragaszkodtak a hagyományos német erkölcsiség állampatrióta megnyilvánulásaihoz. Márpedig az így képződő törésvonal szélsőségesen polarizálta a hazai németajkú közösség(ek) hangadó köreit.

Az új idők új jelenségeinek egyike a *deutschnational* érzület erősödése a magyar nemzethez tartozás és a magyar hazához való lojalitás parancsával szemben. E radikalizálódó, a nagynémet és nagyosztrák körök támogatásával politikai öntudatra ébredő délvidéki sváb és erdélyi szász körök, illetve a századforduló táján Bécs környéki

³ A „németmagyar” identitáshoz ld. PUKÁNSZKY Béla: „Deutschungar”. *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter*, 1931. 81–91. – Uő.: Wandlungen und Abwandlungen des deutsch-ungarischen Bewußtseins. *Ungarische Jahrbücher*, 1934. 144–164. – SZEKFÜ Gyula: Schittenhelm Ede. *Magyar Szemle*, 30. köt. 1937. 3. sz. 223–231.

⁴ Az 1868. évi XLIV. tc. (az ún. nemzetiségi törvény) szerint „Magyarország összes honpolgárai [...] politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, amelynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.”

⁵ CSÁKY, Moritz: Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische” Alternative zur Magyarischen Nationalstaats-idee? In: *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Texte des 2. Österreichisch-ungarischen Historikertreffens Wien 1980*. Szerk. DRABEK, Anna M.–PLASCHKA, Richard G.–WANDRUSZKA, Adam. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1982. 71–89. – Ld. még MISKOLCZY Ambrus: A hungarus-tudat a 19. században. *Limes*, 2009/4. 71–96.

önkéntes emigrációba húzódó német öntudatú patrónusaik (Edmund Steinacker, Adam Müller-Guttenbrunn) elégedetlenek voltak a kiegyezés rendszerével, a megaluvó és jogfeladó hazai német politizálással, és a nemzetiségektől lojalitás gyanánt önnön nemzeti törekvéseik feladását váró kormányzattal. Ám a századfordulón felélénkölő sajtóharcaik révén csak azt érték el, hogy a pángermán eszmeiség bélyege vetüljön rájuk, így aztán a lokális érdekeken fölülelemelkedő országos politikai tömörülés (Magyarországi Német Néppárt, 1906) indításának kísérlete megbukott az ellenséges közhangulatban. A hazai németiség ezen körei tehát kivárára rendezkedtek be, a bizalom légköre és a magyarbarát politikai attitűd ugyanakkor végérvényesen eltűnt gondolkodásukból.⁶

Ezzel egyidejűleg a politikai paletta ellenkező oldalán helyet foglaló más modern eszmék is megérintették a hazai németiség bizonyos köreit. A polgári radikális, illetve a szocialista–szociáldemokrata gondolatok a vidék paraszti német lakosságát ugyan kevésbé befolyásolták, ám a városi németiséget, így a szabadfoglalkozású értelmiség és a munkásság széles rétegeit olyannyira elérték, hogy a szóban forgó új politikai mozgalmak kezdetben erősen német (jórészt németajkú zsidó) társadalmi bázison építkeztek: a hazai munkásmozgalom például sokáig kétnyelvű volt, külön német vezérkarral és német sajtóval.⁷ Mivel mindkét ideológia alapvetően érzéketlen volt a nemzeti gondolat és a történelmi magyar szupremácia irányában,⁸ a hazai németiség patrióta irányvonalú hangadói különösen hevesen támadták e „nemzetrontó” tanok hirdetőit.⁹

⁶ A pángermán körökkel folytatott sajtóvitához PUKÁNSZKY, 2000. 89–103. – A századforduló német mozgalma kapcsán ld. SENZ, Ingomar: *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg*. München, Oldenbourg, 1977. (A továbbiakban: SENZ, 1977.) – V. WINDISCH Éva: *Kísérletek a dél-magyarországi németiség megszervezésére a századforduló éveiben*. Budapest, Akadémiai, 1965.

⁷ ERÉNYI Tibor: A németiség, a szociáldemokrácia és a szakszervezeti mozgalom Budapesten. In: *Németek Budapesten*. Szerk. HAMBUCH Vendel. Budapest, Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat, 1998. 85–89. – GLATZ Ferenc: A magyarországi németiség az ipari fejlődés korában, valamint SIPOS Péter: A magyarországi németiség és a munkásmozgalom viszonyának egyes kérdései. Mindkettő In: *300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből. I–II*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. I. köt. 87–97. és 107–113. – WEIDLEIN, Johann: Deutsche Führer der ungarischen Arbeiterbewegung. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 1963/2. 91–94.

⁸ A témához ld. BIHARI Péter: *Lövészárkok a háttérben. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 2008. – SZABÓ Miklós: Középosztály és újkonzervativizmus. Harc a politikai katolicizmus jobbszárnya és a polgári radikalizmus között. In: Uő.: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. (Medvetánc könyvek). Budapest, ELTE–MKKE, 1989.

⁹ A destruktívnak nyilvánított erők elleni sajtóharcról ld. OROSZ László: Antiszemita megnyilvánulások a hazai német mozgalom sajtójának korai időszakában. In: *Zinner 70. Egy élet az (i)gazságszolgáltatás kutatásának szolgálatában*. Szerk. FODOR Veronika (et al.). Budapest, Magyar

Valójában épp ez a védekező eredetű aktivizálódás volt az, amely megteremtette a magyar államiság és a területi integritás megóvását (sajátos német önérdék alapján) prioritásnak tekintő német politikai tábor. Mindez már az első világháború vége felé történt, amikor a kifelé gravitáló többi nemzetiség anyaországaikkal való egyesülése, s ezáltal a Kárpát-medencei elszórt német településtömbök szétszakítása érdemi veszélyként tudatosult. Míg ugyanis a többi hazai nemzetiség szeparatista törekvései valóra válását látta elérkezni a világháborús vereséggel, addig a németség számára az ország feldarabolása komoly bizonytalansági tényezőt jelentett. Ők ugyan kihez és hová szakadtak volna el? Nekik aligha lehettek szeparatista törekvéseik. A magyarokon kívül valójában egyedül ők voltak igazán érdekeltek a történeti államkeret egyben tartásában. Csakis így remélhették ugyanis – még a rendre felpanaszolt magyarosítási tendencia dacára is –, hogy a századfordulótól szerveződő nemzetiségi mozgalmuk képes lesz a közös állam intakt németajkú közösségét összekovácsolni és ily módon hatékony védelmet nyújtani nekik az etnikai feloldódás ellen. Ám mennyivel rosszabb kilátásokkal tehetik meg ugyanezt egymástól szétszakítva, s kitéve az újonnan születő utódállamok felfokozott nacionalizmusának.

Plasztikusan szemlélteti a hazai németek kilátásait Huber János kanonok, az 1907-ben alakult hitbuzgalmi és közéleti egyesület, a Katolikus Népszövetség német szekciójának vezetője, a katolikus nagygyűlések népszerű szónoka, a német nyelvű katolikus sajtó sokat próbált harcosa.¹⁰ „A magyarság politikai hatalma a magyarországi németségnek is érdeke. Csakis a magyarság tartja össze ezt az országot. Ha megtörne a hatalma, úgy szétesne az ország. Románok és szlávok tépnék darabokra. S mi lenne akkor a németség sorsa? A románok és szerbek szolgájává válna. Ez pedig egyet jelentene a megsemmisülésével és pusztulásával. A németség tehát önnön létérdekei által a magyarsághoz van kötve. Érzi is ezt ösztönösen és ezért mindig hűséggel

Napló–Írott Szó Alapítvány, 2018. 180–195. – Uő.: A „zsidó sajtóhegemonia” elleni küzdelem a hazai német mozgalom sajtójának korai időszakában (1917–1920). *Közép-Európai Közlemények*, 2019/1. 183–198.

¹⁰ Huber (1877–1945) kapcsán ld. *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai*. Szerk. VIDOR Gyula. Budapest, Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt., 1921. 65. – valamint HALTMAYER, Josef: Domkapitular Dr. Johannes Huber. *Gerhardsbote* [Stuttgart], 1966/7. 3. – A Katolikus Népszövetség s annak hazai német vonatkozásai (az első világháború idején mintegy 300 ezres tagsága volt, a negyedük német) kapcsán GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. 2. kiad. Budapest, Pannonica, 1999. 131–139., valamint HALTMAYER, Josef: Katholische Kirche und nationale Bewußtseinsbildung im Deutschtum der Nachfolgestaaten des Südostens 1918 bis 1944. *Südostdeutsches Archiv*, 1981/82. 162–180., 166. – A katolikus nagygyűlésekről GIANONE András–KLESTENITZ Tibor: *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*. Budapest, MTA TTI, 2017. – Mint újságíró, Huber a *Westungarisches Volksblatt*, majd a Katolikus Népszövetség orgánuma, a *Christliches Volksblatt* szerkesztőségében tevékenykedett, 1917-től pedig az elinduló *Neue Post* szerkesztője lett.

viseltetett a magyarsághoz. Sohasem szövetkezett a magyarság ellen azokkal a nemzetiségekkel, amelyek elszakadási törekvéseket tápláltak. S ha nem akar öngyilkosságot elkövetni, nem teszi ezt a későbbiekben sem.”¹¹

1917-től kezdve az „idegen szellemű” és „nemzetrontó” gondolatokkal szemben egy a *christlich* és *deutschungar* szellemiség kettős feltételrendszerét érvényesítő saját orgánum is segítette az integritásvédő német politikai tábor, mely a háttérben álló körök konzervatív, vallásos, állampatrióta irányvonala mentén politikailag az integer magyar állam és a dualista együttélés keretrendszere iránti lojalitás erősítését tekintette fő céljának. A *Neue Post* című napilap a teljes paraszti sváb lakosság megszólítását tűzte célul, abból a premisszából kiindulva, hogy csakis az ő romlatlan patriotizmusuk és szilárd katolicizmusuk képezhet megfelelő kohéziót, leválasztva őket mind az „antiklerikális destrukció” (liberalizmus, szocializmus), mind pedig a pángermán hatás alá került körök, illetve a látványosan más utat járó és vallásilag is elkülönült erdélyi szászok táborától.¹²

A *Neue Post* körül tömörülő integritásvédő német szellemi erőter vezéralakja a budapesti egyetem germanista professzora, a bácskai sváb származású Bleyer Jakab volt, aki épp ekkortájt döntött úgy, hogy a tudományos munkássága révén kivívott respektusát is kész kockára tenni azáltal, hogy (emocionális indíttatásának engedve) kilép a nemzetiségpolitikai küzdőterre, és sokak által már ekkor is anakronisztikusnak tekintett programot hirdetve megpróbálja összeegyeztetni a hazai svábság jogos kisebbségi igényeit magyar hazafisága létező érzületével.¹³ Bleyer fellépése komoly feltűnést keltett egyfelől azért, mert személye úgyszólván ismeretlen volt a szaktudomány körein túl, másfelől pedig, mert alapvetően mást mondott és más hangnemben, mint az idáig hangadó erdélyi és bánáti *deutschnational* körök.¹⁴ 1917 tavaszán – egyszerre három orgánumban is¹⁵ – közzétette az „ő sváb népét” (az erdélyi

¹¹ (h) [HUBER – O.L.]: Ungartum und Deutschtum. *Neue Post*, 1918. április 18. 1.

¹² A *Neue Post* köré tömörült német értelmiség állampatrióta magatartásához ld. OROSZ László: A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a *Neue Post* című napilapban az I. világháború idején. In: *VERITAS Évkönyv 2015*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló–VERITAS Történetkutató Intézet, 2016. 123–145.

¹³ Bleyer (1874–1933) működése kapcsán máig alapvető munka SCHWIND, Hedwig: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1960. (A továbbiakban: SCHWIND, 1960.) – Ld. továbbá FATA Márta: *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn 1917–1933*. Freiburg i.Br., szerzői magánkiadás, 1991. – GRÓSZ András: *A deutschungar Bleyer Jakab, különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Doktori (PHD) disszertáció, Budapest, ELTE BTK, 2014.

¹⁴ SPANNENBERGER Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Budapest, Lucidus, 2005. 32. (A továbbiakban: SPANNENBERGER, 2005.)

¹⁵ BLEYER Jakab: A hazai németiség. *Budapesti Szemle*, 1917. 169. köt. 483. sz. 428–441. – Das ungarländische Deutschtum. *Deutsche Rundschau* [Berlin], 170. köt. 1917/Januar–März. 350–357.

lyi százszokról leválasztva) a magyarság keretei közt elképzelő, egyben az állam integritása és jogos elvárásai iránt lojalitást parancsoló téziseit, mely koncepcióban világosan tükröződött az a hagyományos *hungarus* álláspont, „amelyik a svábokat állam- és alkotmánypatriotizmus értelemben a magyar nemzet részének, etnikai-kulturális értelemben pedig a német kultúrközösség részének tekintette.”¹⁶

E kettős elkötelezettségét – ahogyan többen nevezik: kettős identitását – Bleyer több helyütt is kifejtette 1917–1918 folyamán. Valóban lírai szépségű gondolatait és szóképeit az (olykor csak egymást idéző) szakirodalom nagy előszeretettel interpretálja,¹⁷ sajnos nem egyszer pontatlanul meghivatkozva és nem visszakeresve az eredeti forrást. Jóval kevésbé ismert az az okfejtése – épp ezért e helyütt inkább ezt idéznénk –, amely az első világháború utolsó évében, 1918 tavaszán a lipcsei *Illustrierte Zeitung*-ban jelent meg,¹⁸ s a *Neue Post* mint a külföldet, a birodalmi német publikumot eligazító állásfoglalást és az ellenséges propaganda által sulykolt „népek börtöne” toposz cáfolatát sietett utánközölni. „Népként tekintve – írja Bleyer – mi németmagyarok németek vagyunk tehát, s e német mivoltunknak teljességgel tudatában vagyunk; ugyanakkor az államalkotó és államfenntartó nemzet tekintetében magyarok vagyunk, mégpedig oly teljesen és kizárólagosan, hogy ebből a szempontból semmiféle különbség nem létezhet köztünk és a fajmagyarság között. E fogalmi meghatározás, illetve különbségtétel egy birodalmi német számára idegennek és megütközést keltőnek tűnhet, nekünk azonban mindez valami régről való és veleszületett. Sok-sok mozgalmas évszázad nevelő munkája nyomán keletkezett, amit mindenkinek – még annak is, akinek érthetetlennek tűnik – valóságként kell elfogadnia. Attól a naptól kezdve, hogy kolonista őseink megtelepedtek Magyarországon, mi

– Das ungarländische Deutschtum. *Karpatenpost*, 1917. május 10. 1., május 24. 1., június 7. 1., június 21. 1–2., július 5. 1–2. [öt részletben – O.L.]

¹⁶ FATA Márta: Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933). *Regio*, 1994/1. 175–190., 176.

¹⁷ Legtöbbször talán az erdélyi szász Emil Neugeborenhez írott sorait, melyben kettős kötődésének egyfajta „lelki perverzióhoz” való hasonlítását utasítja vissza, s érzelmeit az apa és anya egyforma szeretetéhez hasonlítja, vagy épp a magyar „nemzethez” és a sváb „néphez” tartozás egyidejű megélését és összeegyeztethetőségét kifejező emblemikus szavait. Vö. BLEYER: Die deutsch-hungarischen Beziehungen und das ungarländische Deutschtum. *Pester Lloyd, Morgenblatt*, 1917. szeptember. 20. 4. – BLEYER: A hazai németiség kérdéséhez. Megjegyzések Révai Mór A magyarság ügye a külföldön című művéhez. *Budapesti Szemle*, 1918. 173. köt. 495. sz. 470–475.

¹⁸ A nagy múltú (1843–1944 között fennállott) és igen tekintélyes orgánus – április 28-án – tematikus számot szentelt a „Germanen und Magyaren” témakörnek, melyben kiemelkedő magyar és német személyiségek megnyilvánulásai láttak napvilágot „a magyar–német viszony múltjával és jövőjével kapcsolatban”. A kérdésről véleményüket kifejtők egyike volt Bleyer Jakab, aki mint a magyar–német szellemi kapcsolatok avatott ismerője sietett leszögezni, hogy álláspontját tekintve a legteljesebb egyetértésben áll „a németiség soraiból kinőtt magyar értelmiséggel – eltekintve persze némely alldeutsch színezetű álmódosztól és uszítótól.”

németek a magyarságra voltunk utalva. A magyarok voltak az állam alapítói, s töretlenül ők voltak azok, akik a magyar államgondolatot megtestesítették és megélték. S hol fordult a németiség valaha is az államgondolat hordozói ellen? Még a világháborúban – melybe újra és újra bevonták a földkerekség összes németjét – sem találunk példát ilyesmire. A Habsburgok német impériuma gyakorta fenyegette a magyar államot, ám a magyarországi németiség soha nem állt az ő oldalára a magyarság ellen. Ahogyan német múltunk egésze is a magyarság részeként zajlott le, úgy a német jövő számára sincs más út. Népi, azaz fizikai létünk örök időkre a magyar nemzetállamhoz van kötve, a magyarság feltétlen és általános dominanciájához. A magyarországi németiség kilenczede földrajzilag a hatalmas németiségtől leválasztva éli életét, s az országon belül sem képez a németiség összefüggő népcsoportot, hanem szétforgácsolódva a legkülönbözőbb nemzetiségek között, nagyrészt a perifériákon osztozik. Ha meggyöngül a magyar kéz, mely az állam egységét és történeti karakterét óvja és védelmezi, akkor minden oldalról átszakadnak a védőgátak, s mi, maroknyi német, örök időkre elsüllyedünk. A világháború naponként és óránként hozta és hozza megingathatatlan bizonyítékát ennek a megbonthatatlan érdekközösségnek magyarság és magyarországi németiség között. Nekünk azonban nincs is szükségünk erre a bizonyítékra, merthogy ezt a meggyőződést nem csupán az eszünk révén hordozzuk magunkban, hanem sok nemzedék óta a vérünkbe ivódott ez, s a legalapvetőbb rend érzületeként él odabent a szívünkben.” Annak kapcsán, hogy milyen gyakorlati konzekvenciája van e magyar érzületnek, milyen feladatok, illetve lemondások hárulnak a hazai németiségre, Bleyer így nyilatkozott: „Segédkezni akarunk és kell is segédkeznünk abban, hogy minden téren megerősödjék a magyar nemzet dominanciája az államon belül, s ellentmondás nélkül készek vagyunk minden áldozatra, amit e dominancia nevében állami szükségszerűség gyanánt megkövetelnek tőlünk. Nem akarunk tehát államot képezni az államban, s a magyarországi németiséget a magyarságtól sem politikailag, sem pedig társadalmilag vagy kulturálisan nem kívánjuk elkülöníteni: mindannak, ami a nemzeti lét magasságába emelkedik, magyarnak kell lennie, vagy azzá kell válnia.” Záró gondolatában a hazai németiséggel kapcsolatban minden érintett felet mérsékletre int, mondván „örizkedjen attól, hogy odakint a Birodalomban uszító hangnemben avatkozzon bele ügyeinkbe, s ugyanúgy nálunk Magyarországon is kerüljék azt, hogy látván a németmagyar népünkkel való törődést, idegen kapcsolatokat szimatoljanak. Senki nem lehet németebb, magyarabb, vagy épp németmagyarabb, mint mi magunk németmagyarok!”¹⁹

¹⁹ BLEYER: Ungarn und Deutschungarn, I. *Neue Post*, 1918. május 10. 1. és Ungarn und Deutschungarn, II. Uo. 1918. május 11. 1.

Megszólalásaiban Bleyer fennén hirdette az öröklött német mivolt és a magyar lelkeség összeegyeztethetőségét, s a magyarsággal való sorsközösséget, ugyanakkor kifejezetten elutasította az autonómia újabb divatos gondolatát, mert úgy vélte, az csakis szeparatizmushoz vezethet, s ily módon veszélyezteti az ország területi integritását. Márpedig „Bleyer a nemzetiségi politika terén zajló vita központi kérdésének is Magyarország integritásának szükségességét tekintette.”²⁰ A „politikai magyar nemzet” elkötelezett híveként világossá tette, hogy a magyarság részéről a hozzá való idomulás jogosan elvárható igény, s ennek konzekvenciáját levonva lényegében egy új „társadalmi szerződés”²¹ képletes megkötését ajánlotta az államhatalom és a hazai németiség között.

Ez mindkét fél számára bizonyos fokú lemondások tudomásul vételét kellett jelentse. Egyfelől tehát a hazai német mozgalom mégoly harcias vezetőinek is hozzá kell szokniuk a gondolathoz, „hogy a német polgárság és értelmiség elmagyarosodása megállíthatatlan és visszafordíthatatlan folyamat; a németiség tehát semmit nem veszít, ha a magyarság javára lemond ezekről a rétegekről.”²² Másfelől viszont a német népi állomány fenntartójának tekintett sváb paraszti rétegek asszimilációjától a magyarságnak kellene eltekintenie, ami úgyszintén méltányolható törekvés, s egyúttal, mintegy ellentételezés gyanánt, a felkínált új társadalmi szerződés másik pólusának tekintendő. Ennek jegyében mutatott Bleyer hajlandóságot arra, hogy a németiség közép- és felsőfokú iskoláira vonatkozó hangos követelésektől elhatárolódjon, s cserébe csupán a sváb parasztság kulturális alapigényeinek kielégítésére hivatott nemzetiségi népiskolák akceptálását, elsorvasztásuk felgyorsult folyamatának megállítását kérte. Mindezzel nem látta veszélyeztetve a magyarság szupremáciáját, ugyanakkor e fontos gesztus révén a legsúlyosabb konfliktusgóc megszűnhetne, megnyugtatóan garantálva a svábság patrióta és integritásvédő magatartásának fennmaradását, illetve az önrendelkezéssel kapcsolatos államellenes gondolatoktól való távolmaradását.²³

²⁰ SPANNENBERGER, 2005. 34.

²¹ A közismert kifejezést ebben az értelemben használja SEEWANN, Gerhard: Das Ungarndeutschtum 1918–1988. In: *Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse der Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donaauraum”*. Szerk. HÖSCH, Edgar–SEEWANN, Gerhard. München, Oldenbourg, 1991. 299–323., 304.

²² BELLÉR Béla: *A magyarországi németek rövid története*. Budapest, Magvető, 1981. 135. (A továbbiakban: BELLÉR, 1981.)

²³ Az iskolakérdés kapcsán ld. BELLÉR Béla: A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig. *Magyar Pedagógia*, 1974/1. 47–65. – Uő.: A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon a legújabb korban. *Baranyai Művelődés*, 1973/4. 11–24. – TILKOVSKY Loránt: Német anyanyelvi oktatás a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944). *Századok*, 1995/6. 1251–1274.

Eme ajánlat birtokában várta Bleyer és állampatrióta irányvonalú köre a világháború végét. Ám nem mindenki osztotta békülékeny nézeteit a hazai német közösség sorain belül. Délvidéki sváb testvérei közül is többen élesen elítélték a német népi-ségi harcot önként feladó, s ezért „magyarón”-nak bélyegzett megnyilvánulásait, ám különösen az erdélyi szászok „Zöldeknek” (*Grünen*) nevezett irányvonala volt az, amely lelkiületét is és politikai stratégiáját tekintve is összehétközhetetlen távolságban állott Bleyer programjától.²⁴ A Bleyert renegátnak, felfogását pedig anakronizmusnak tekintő hazai német politikusok zsigeri reakcióját annyiban feltétlenül jogosnak kell tekintenünk, „hogy az iskolakérdés mellett éppen a nemzetiségi értelmiség kialakítása minden nemzetiségi mozgalom legfőbb célja, amelyet Bleyer most értelmetlenül fel akar áldozni a magyarosítás oltárán”,²⁵ ezzel elfogadhatatlanul súlyos áldozatot hozva a békés együttélés fenntartása és az államhűség bizonyítása érdekében.

Az ő elutasításuk Bleyer túlzott önzetlenségére, sőt önfeladására hivatkozva (ön-nön népi szempontjaik alapján) alighanem könnyen érthető, ám olyan érvrendszer alapján is vissza lehetett utasítani Bleyer békejobbát, mely épp ellenkezőleg, önző magatartást olvasott a fejére. Márpedig e véleményt – a polgári radikálisok ideológiai fórumában, a *Huszedik Század* című lapban – épp az a Jászi Oszkár fogalmazta meg (nyitányát adva ezzel a kettejük közti közismert antipátiának),²⁶ aki hamarosan az új éra nemzetiségpolitikájának irányítójává válik. Szerinte a magyarság és a hazai németiség között Bleyer szellemében kötendő új társadalmi szerződés „[...] megállapításai nagyon kevés változtatással ráillenének az összes többi magyarországi nemzetiségek állapotaira. Miért követel tehát [a] szerző éppen csak a saját népe számára egy okosabb és méltányosabb nemzetiségi politikát? Ha az általa javasolt eljárás helyes és igazságos az egyik legkisebb nemzetiségi minoritás szempontjából: miért ne volna helyes és igazságos a nagyobb és a legnagyobb minoritásokra nézve is? Hisz

²⁴ Bleyer koncepciójának ambivalens fogadtatásához ld. SCHWIND, 1960. 45–52. – Az erdélyi szászoknak a századforduló idején tanúsított politikai magatartása kapcsán ld. EGRY Gábor: Tradíció és alkalmazkodás: az erdélyi szászok politikai kultúrája a dualizmus idején. *Múltunk*, 2003/2. 112–158. – OROSZ László: Adalékok a két világháború közötti erdélyi szász politikai gondolkodáshoz. In: *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. I–III.* Szerk. ANKA László et al. Budapest, Magyar Napló–VERITAS Történetkutató Intézet, 2016. II. köt. 123–137.

²⁵ BELLÉR, 1981. 136.

²⁶ A korban közszájon forgó történetet oszt meg későbbi – már Amerikában született – visszaemlékezéseiben Thienemann Tivadar, a neves irodalomtörténész, akinek karrierépítését és a hazai német irodalom föltárására vonatkozó kutatásait tanáráként Bleyer is segítette: amikor Jászi egyszer fölkereste Bleyert a lakásán, hogy felkínálja neki a nemzetiségi minisztérium államtitkárságát, az magából kikelten ordítva kergette ki a minisztert a lakásából. Vö. *Az utókor címére. Thienemann Tivadar hátrahagyott életrajzi feljegyzései.* S. a. r. KONCZ Lajos. Pécs, Pro Pannónia, 2010. 90.

egyres nemzetiségek egyoldalú favorizálása súlyos sérelem és injuria volna a többire nézve, ami a modern jogállam lényegével nem egyeztethető össze.”²⁷

A *hungarus* és patrióta irányvonal állásfoglalása, illetve a békés szimbiózis fenntartásán nyugvó jövőképe a politikai paletta minden szereplője számára egyértelmű volt. A feltétlen magyarhú Bleyer integritásvédő magatartásánál is beszédesebb azonban, hogy még a hazai németek mind fenyegetőbb ütemű asszimilálódásának kérlelhetetlen ellenfelei, a mozgalom *deutschnational* érületű szárnyának képviselői sem kívánták a történeti magyar államkeret felbomlását! Márpedig az e kérdésben visszafogott magatartásukkal voltaképp szembementek külső patrónusaik, a német birodalmi és osztrák pángermán körök – amúgy kevésbé konzekvens és összehangolt irányvonalú – hangoskodásával. Róluk meglehetősen pontos képpel rendelkezünk,²⁸ annak tudatosítása azonban (elkerülendő a „vér szavának” elsőprő erejére vonatkozó leegyszerűsítéseket) igenis szükségesnek látszik, hogy a 19. század közepéig visszakövethető „német nemzeti egység” gondolatát mennyire más megfontolások birtokában közelítette meg az emócióit tekintve ugyan vitathatatlanul „német” célközönség Berlinben, Bécsben, s a Kárpát-medencében. A pángermán utópiák nyomán megvalósítani tervezett „Nagynémetország” és a dualista berendezkedésű Osztrák–Magyar Monarchia, e két párhuzamosan létező (részben) német államiság, ebben az olvasatban egymást alapvetően kizáró, logikailag összeegyeztethetetlen jelenség volt, s így a Habsburg-államkonglomerátum, vagy legalábbis az osztrák örökös tartományok beillesztése a „németek államába” egyet jelentett volna a Monarchia felszámolásával. Ennek – számos tekintetben káros – következményeit azonban a hivatalos berlini politika nem vállalta fel, így aztán sem a „csupán” kontinentális hegemoniára törekvő Bismarck nem tett olyan lépéseket, melyek belülről gyöngíthették volna az európai erőegyensúly fontos elemének tekintett Monarchiát (s mindez a társállamra, Magyarországra is vonatkozott), sem pedig a már „Weltpolitik”-ban gondolkodó utódai nem bolygatták érdemben ezt az egészen 1918-ig érvényben lévő külpolitikai doktrínát.²⁹

²⁷ JÁSZI Oszkár: Wilson elnök magyar elvtársai. *Husadik Század*, 35. köt. 1917. január–június. 537–540., 539–540.

²⁸ A századforduló nagynémet mozgalma kapcsán ld. TOKODY Gyula: *Ausztria–Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben (1890–1918)*. Budapest, Akadémiai, 1963. – SCHÖDL, Günter: *Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn, 1890–1914. Zur Geschichte des deutschen „extremen Nationalismus”*. Frankfurt/Main, Lang, 1978. – HERING, Rainer: *Konstruierte Nation. Der Alldeutsche Verband 1890 bis 1939*. Hamburg, Christians, 2003.

²⁹ KANN, Robert A.: Das Deutsche Reich und die Habsburgermonarchie 1871–1918. In: *Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch*. Szerk. KANN, Robert A.–PRINZ, Friedrich E. Wien–München, Jugend&Volk, 1980. 143–160., különösen 146. és 157.

Az Alldeutscher Verband – és orgánuma, az *Alldeutsche Blätter* – túlbuzgó és hangoskodó megnyilvánulásait ezért épp a berlini kormány igyekezett csillapítani.

Szinte már disszonánsnak hat, hogy az osztrák–magyar állam iránt mérsékletet tanúsító német birodalmi pángermánokkal szemben valójában épp az osztrák pángermán mozgalom volt az (nevezetesen a Schönerer által 1891-ben alapított Alldeutsche Bewegung, 1896-tól új nevén Alldeutsche Vereinigung), mely körömszakadtáig ragaszkodott az 1848–1849-es német ideához, megkérdőjelezve, sőt tagadva a Habsburgok irányította Monarchia létjogosultságát.³⁰ Eközben ügyet se vetett arra az elementáris felháborodásra, amit tanai, ti. a „saját” birodalmi státusz eldobása, az Anschluss követelése, a több mint hat évszázada uralkodó „nemzeti” dinasztia „sutba dobása,” vagy épp az egyedül németnek tekintett protestáns vallás primátusa érdekében tanúsított Vatikán- és katolikusellenessége (antiszemitizmusáról nem is beszélve) váltottak ki a mindezekkel aligha azonosuló osztrák közvéleményben. A Schönerer-csoport szemében ugyanakkor a dualista rend túlsó pólusa, Budapest is egyértelmű ellenségként jelent meg, nem véletlenül kapott kiemelt fontosságot követeléseik között a „Los von Ungarn” („El Magyarországtól”). Az itt jelzett prioritásaik birtokában nemigen tudtak mit kezdeni a Lajtán túli birodalomfél németajkú lakosságával, akik kimondottan Habsburg-barát, mi több, magyarbarát politikai attitűddel rendelkeztek, a szűkebb állami és a tágabb összbirodalmi keretek megváltoztatása pedig még csak fel sem merült bennük. Az egymásra találásnak, a partneri viszony kialakulásának nem voltak tehát adottak a feltételei, egyik a másikban nem lelt bázisra, illetve patrónusra.³¹

Osztrák társaiknál sokkal több esélyük volt a Kárpát-medencei németiséget megközelíteni és megnyerni a német birodalmi pángermán köröknek, akik – pragmatikusan hozzáállva a Monarchia fennmaradásához fűződő berlini érdekekhez – a Habsburg-államkonglomerátum föderatív átalakítását célzó reformterveket is támogatni tudták, miközben Ferenc Ferdinánd szűkebb kamarillájának tagjaihoz fűződő kapcsolataik révén lehetőségük nyílt befolyásolni a trónörökös politikáját. Ezért volt kitüntetett jelentőségük azoknak a kontaktszemélyeknek, akik a trónörökös, a pángermán szervezetek és a magyarországi németek nemzetileg öntudatos (még igen vékony) rétegei szemében egyaránt tekintéllyel bírtak, ily módon alkalmasak lehetnek arra, hogy felszítsák a németajkú lakosság német érzületét, s ráébresszék őket

³⁰ Schönerer (1842–1921) kapcsán ld. WHITESIDE, Andrew G.: *Georg Ritter von Schönerer. Alldeutschland und sein Prophet*. Graz–Wien, Styria, 1981.

³¹ TOKODY Gyula: A pángermánizmus és a dualizmus kori Magyarország. *Történeti tanulmányok [A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa]*, 2001. 45–61., 48–50. (A továbbiakban: TOKODY, 2001.)

arra, hogy ők – mint a Német Birodalom délkelet-európai törekvéseinek természetes támaszai – valójában az össznémetség népi előőrsei ebben a térségben.

Ez az összetett szerepkör hárult a főntebb már említett Edmund Steinackerre³² is, aki e számos érdeket szintetizálva legfőbb feladatának azt látta, hogy a magyarországi németiséget (lehetőség szerint annak egészét, de az erdélyi szászok partikuláris érdekeit és féltve őrzött különállását látva legalább a délvidéki sváb népességet) egységes nemzetiségi mozgalomba tömörítse.³³ Mindez a hazai németek megkésett nemzeti ébredését és a már jelzett objektív adottságait (földrajzi, társadalmi, vallási-kulturális, politikai heterogenitás) látva különösen nehéz feladatnak ígérkezett – legalábbis rövidtávon, egy a status quo-t alapjaiban megrengető háborús felfordulás híján, a századforduló politikai körülményei közepette. Az esetleges változásra, egy kedvezőbb kül- és belpolitikai helyzet eljövételére azonban igenis lehetett előkészületeket tenni: erősíteni kellett az összetartozás-tudatot, lassítani/megállítani az asszimilációt, az önvédelem reflexével felcserélni a hagyományos *hungarus* érzületet, és akár a konfliktust is bátran felvállalni a magyarság etnikai érdekeivel és túlzott elvárásaival szemben. Hangsúlyoznunk kell, mindez nem jelentette az államhűség feladását, a Magyarország állami kereteinek, határainak megváltoztatására irányuló szándékot, még kevésbé valamiféle kifelé gravitáló, direkt szeparatista törekvést. Jelentette azonban az igényt a nemzetiségi érdekérvényesítés erősítésére és az érdemi beleszólásra a német többségű településterületek igazgatásába. Ezek garanciáját 1914 előtt még a radikálisabb hazai német vezetők is csak jogkiterjesztésben és emancipációban, a választójogi rendszer demokratikus elvek mentén történő átalakításában látták, és csupán a wilsoni elvek térnyerését követően, a világháború végstádiumában nemzeti autonómia (Magyarországon belüli) megvalósításában.

³² Steinacker (1839–1929) működése kapcsán ld. GRONEWEG, Barbara: *Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892*. München, Max Schick, 1941. – STEINACKER, Harold: Edmund Steinacker 1839–1929. In: Uő.: *Austro–Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungarn und der österreich–ungarischen Monarchie*. München, R. Oldenbourg, 1963. 312–325. – MADARAS Éva: Edmund Steinacker tevékenysége a magyarországi németiség nemzeti öntudatának felébresztése érdekében a 19. század utolsó harmadában. *Acta Universitatis Debreceniensis*, 1964. 111–142. – Visszaemlékezései is napvilágot láttak, ld. STEINACKER, Edmund: *Lebenserinnerungen*. München, Schick, 1937. (A továbbiakban: STEINACKER, 1937.)

³³ Egységes mozgalomról persze valójában lehetetlen beszélni – látva a nemzeti szempontból legerősebb hazai német közösség, az erdélyi szászok kivülmaradását, nem is beszélve a közismert magyarbarátságuk miatt eleve megkönyékezhetsen szepesi szászokról –, ezért mind a korabeli pángermán körök, mind a későbbi német történettudomány terminológiája „magyarországi német mozgalom” alatt csak a sváb szervezkedést érti.

Steinacker *deutschnational* irányvonala sem a felbomlasztásért dolgozott tehát, ám öntudaterősítő propagandája révén kétségkívül hozzájárult a nemzetiségpolitikai konfliktusok kiéleződéséhez.³⁴ Ugyanakkor még egy fontos – a későbbiek szempontjából kardinális jelentőségű – feladatot elvégzett. Felismervén azt, hogy a népiségi harc elengedhetetlen előfeltétele egy céltudatos és elkötelezett fiatal értelmiségi réteg kitermelése, maga köré gyűjtötte s szervezetbe tömörítette „a magyar korona országaiból való német főiskolásokat”³⁵ és belőlük megteremtette a jövő sváb vezető elitjét. Ez fogja majd a hamarosan bekövetkező összeomlást követően a térségben létrejövő új államok németajkú kisebbségeinek érdekérvényesítését a kezébe venni, mégpedig a *hungarus* hagyományok korlátaival immáron végleg leszámolva, egy „gesamtdeutsch” eszmeiség birtokában radikalizálódva, s a Kárpát-medence német közösségeit a majd újra fölemelkedő német nagyhatalom szolgálatába állítva. Steinacker – az önkéntes emigrációját követően valójában névleges funkció nélkül – központi alakja, szellemi frontembere volt e magyarországi *deutschnational* mozgalomnak. Nemcsak az 1906 legvégén Versec székhellyel megalakult Magyarországi Német Néppártnak,³⁶ de a Bécs vonzáskörzetében létrejövő tarka szervezeti hálónak is, így az említett hallgatói egyesületnek, a „Schwabenverein”-nak, a „Deutsch-hungarische Schulstiftung”-nak, a „Deutschungarischer Kulturrat”-nak, a „Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn”-nak.³⁷ Szorosabb társadalmi kapcsola-

³⁴ A 20. század első évtizedében a Steinacker által mozgatott szálak révén egész sor propagandatermék jutott el Magyarországra, melyek a többnyire passzív hazai németiség felrázására voltak hivatottak. Adam Müller-Guttenbrunn bánáti származású író – Steinacker társa a bécsi emigrációban – *Götzendämmerung* című, erősen provokatív regénye, vagy épp az 1907-es *Deutschungarischer Katechismus* című propagandairat (egy a fedlapján mezőgazdasági gépek katalógusának álcázott füzetecske) egyértelműen ebbe a vonulatba illeszkedett. – A regény keletkezéstörténetéhez és politikai motivációihoz ld. V. WINDISCH Éva: Egy század eleji kulcsregény és politikai háttere. *Filológiai Közöny*, 12 (1966). 446–462. – A katekizmust készítő Otto Hermann Krause 1905-től egész a haláláig (1910) levelezésben állott Steinackerrel (mintegy 40 levelét őrzi a Steinacker-hagyaték). Vö. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde (Tübingen), Nachlass Steinacker, III. Volkspartei, Wahlen i. J. 1910; V. Privates und Geschäftliches; XXX. Budapest–Wien II. (A továbbiakban: IDGL, Steinacker-hagyaték.)

³⁵ A hallgatói egyesülethez ld. OROSZ László: A hazai sváb egyetemisták hallgatói mozgalmának kérdéséhez. I. rész: Az első világháborút megelőző időszak. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, III. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, [várható megjelenés: 2020.]

³⁶ Vezetője Ludwig Kremling, programja: *Deutschungarischer Volksfreund*, 1907. március 15. 1–2. – Kiadva: SCHMIDT, Isolda: *Beiträge zur Geschichte des südostdeutschen Parteiwesens 1848–1914*. München, Schick, 1939. 140–142. – Emlékirataiban Steinacker magát nevezi a program szerzőjének. Vö. STEINACKER, 1937. 142.

³⁷ A Bécs vonzáskörzetében szerveződő mozgalmi háló jelenlétére rámutat TILKOVSKY Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Budapest, Kossuth, 1989. 29. – E szervezetekről bővebben SENZ, 1977. 196–219. – Ld. még Német propaganda. *Az Újság*, 1907. március

taik e bécsi szervezeteknek azonban alig voltak Magyarország irányában (jól jelzi ezt, hogy az utóbb említett, a hazai németek népi állományának megóvására szerveződött egyesület „mintegy 1800 tagjából 1400 a magyar határokon kívül élt”);³⁸ valójában inkább csak a pángermán stigma elterjedéséhez, a hazai németek öntudatos rétegeinek általánosító, negatív megítéléséhez járultak hozzá.

A trónörökös belső köréhez tartozó, a Monarchia átalakítására irányuló tervezetéseket is alakító Steinacker³⁹ reformelképzelései lényegében véve a német birodalmi pángermán körök törekvéseihez álltak közel (a Monarchia létének, nagyhatalmi státuszának belső reformok révén történő fenntartása, a német népelem súlyának, összbirodalmi szintű befolyásának erősítése), ugyanakkor a Schönerer-féle osztrák pángermán mozgalom terveit alapvetően és kibékíthetetlenül tagadták. Steinacker ugyanis meggyőződéses híve volt a Monarchiának, fennmaradását az össznémetség tekintetében is fontosnak, a veszélyeztetett magyarországi némettség számára pedig egyenest létérdeknek tekintette. A továbbélés legfőbb biztosítékának Berlin és Bécs szövetségét látta, emellett pedig a belső erősödést, a Habsburg-dinasztia hatalmának konzerválását, és a német elem hatalmi dominanciájának növelését. Ugyanakkor a „német-osztrákoknak” az összmonarchián belüli hegemoniájához centralizálni szükséges az államhatalmat (ez nyilván a dualizmus rendszerének valamiféle megbontását előfeltételezi, ami persze Ferenc Ferdinánd magyarok iránt táplált érzelmeinek ismeretében nem ab ovo lehetetlen küldetés) és ezzel együtt a transzlajtán (magyar) birodalomfél belső viszonyainak is érdemi módosuláson kellene átesnie. Összességében Steinacker elképzeléseit „inkább nevezhetnénk nagyosztráknak, mint pángermán értelemben vett nagynémetnek”. Nyilván számunkra főképp a magyar belpolitika rendszerének előirányzott reformja bír jelentőséggel, annál is inkább, mert abban – a magyar etnikum politikai dominanciájának rovására – különlegesen fontos szerep jutna a németységnek, persze együtt a többi nemzetiséggel. A reform kulcseleme az általános választójog keresztülerőszakolása, ennek révén ugyanis a némettség és a többi nemzetiség összehangolt fellépésével megszerezhetővé válna a parlamenti többség, alapvetően új, kedvező irányba terelve a kormányzati politikát. Ebben a kontextusban mindjárt értelmet nyer Steinacker régi és következetes törekvése a német lakosság öntudatra ébresztése és mielőbbi politikai aktivizálása vonatkozásában, lehetőleg minél szélesebb rétegeiket bevonva, minél több településterületüket összefogva, politikailag egyesítve, egyetlen közös német pártba tömörítve.

13. 3. – Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Oesterreich [a cím hibás, helyesen: in Ungarn – O.L.]. *Pester Lloyd. Abendblatt*. 1907. március 12. 4. – Die pangermanische Agitation in Ungarn. Uo. *Morgenblatt*. 1910. május 13. 4.

³⁸ Vö. TOKODY, 2001. 54.

³⁹ Steinacker és Ferenc Ferdinánd kapcsolatához SENZ, 1977. 219–227.

Hiszen egy erős német parlamenti erő a többi nemzetiség befolyásolására, mi több, irányítására is képes lehet. Steinacker olvasatában valójában ezt jelentette a birodalom s benne a magyar birodalomfél átalakítása, a nemzetiségek jogainak biztosítása, és a sokszor – alighanem csak félszívvel – hangoztatott föderalizálás; utóbbi alighanem csak leplezni volt hivatott a Monarchiát összetartani igyekvő centralizmus iránti vágyat. Aligha véletlen, hogy bár a reformtervek között nem egyszer jön elő a föderalizmus gondolata, sőt „Steinacker maga is gyakran élt vele, de annak pontosabb értelmezését különösen Magyarországra vonatkozóan homályban hagyta.”⁴⁰

Ferenc Ferdinánd halálával és a világháború kitörésével egy csapásra értelmét veszítette valamennyi átalakítási terv, hiszen a lét–nemlét kérdését már úgylis a háború végkimenetele határozta meg. A területi integritásra vonatkozó hazai német elképzelések – melyek kapcsán, mint láttuk, lényegében nem is volt különbség, illetve érdekellentét a patrióta-magyarbarát és a pángermán-*deutschnational* tábor között – szintén elvesztették jelentőségüket. Nem lévén mögöttük egy magát győztesnek mondható állam támogatása a háború után, a németek rendre és minden lényeges prioritás kapcsán alulmaradtak a győzők jóval hangosabb – s a patrónus nélkül maradt hazai németek igényeire fittyet hányó – önző szempontjaihoz képest. A Kárpát-medencei németek, *hungarus*-tudatúak és pángermánok egyaránt, 1918 őszén már csupán szűk s alig néhány hétig tartó mozgástérrel rendelkeztek abban a tekintetben, hogy (geográfiai elhelyezkedésük által determinálva) a nemrég még szövetséges nemzetiségek anyaállamai tűnnek-e vonzóbb alternatívának, vagy az őszirózsás forradalom hátán fölemelkedő és a múlt hibáival szakítani óhajtó új, polgári demokratikus budapesti kormányzat megkésétt (a területi integritás támogatásáért cserébe ajánlott) ígéretei.⁴¹ A németiség tárgyalási, érdekérvényesítési pozícióit azonban nem csupán a már látott szűk – s napról napra szűkülő – mozgástér, de a belső viszályok és a szétszórt elhelyezkedésből adódó partikuláris motivációk is rontották.

⁴⁰ Uo. 55–57., az idézetek helye: 56. és 57.

⁴¹ Az erdélyi szászok pragmatikus, a kényszerítő körülményeknek engedő döntésével (Medgyes, 1919. január 8.) szemben Bleyer, sőt még Steinacker is – a szétaprózódás mindkettejük által felismert veszélyei okán – kiállt a magyar állam területi integritása mellett. Utóbbi, a pángermán körök bécsi bizalmi embere, kész volt még a Károlyi-kormánnyal is együttműködni, s a német autonómia kiépítésében közreműködni. Ennek jeleként – 80 évesen – maga is képviselőjelöltséget vállalt a beharangozott demokratikus választásokra. Ugyanígy Roland fia, „Deutsch-Westungarn” etnikai alapú különállásának lelkes harcosa, aki azonban az áhított alakulatot szintén egy Magyarországon belüli autonóm tartományként kívánta létrehozni. Vö. SCHLERETH, Ludmilla: *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*. München, Max Schick, 1939. 76. (257. láb.), valamint 70. (A továbbiakban: SCHLERETH, 1939.) – Steinacker jelöltségvállalása kapcsán IDGL, Steinacker-hagyaték, XXXI.1. Briefe und Manuskripte, Karl Wollinger levele Steinackernek, Heiligenkreuz, 1919. március 10.

1918 októberének utolsó hete már a nyílt kenyértörés időszaka, nem csupán a nagypolitika felgyorsult eseményei vonatkozásában, de a hazai németek egymással kibékíthetetlen ellentétbe került két szárnyának kapcsolatában, valamint ennek leképeződéseként a magyar államisághoz fűződő viszonyukban is. A letűnt korszak utolsó parlamenti ülésén, 1918. október 23-án, az erdélyi szász Rudolf Brandsch⁴² „az egész magyarországi németiség képviselőjében” emelkedett szólásra, s a wilsoni elvekre hivatkozva közössége autonóm jogainak biztosítását követelte: egyelőre még csak a kulturális önigazgatás kiépítését, nem bolygatva Magyarország állami kereteit.⁴³ Minthogy azonban Brandsch régóta nem csinált titkot abból, hogy a politikai magyar nemzet koncepciójával szembefordulva immár nem a magyarsággal való évszázados sorsközösségre kíván építeni, hanem inkább a németek összetartozására, a *német népközösség* tudatára, aligha volt szükség látnoki képességekre annak felismeréséhez, hogy a hatalmi-politikai viszonyok drasztikus megváltozása esetén ő és irányzata nem fogja a történeti államkeret integritását védelmezni.⁴⁴ Nem véletlenül határolódott el Brandschtól azonnal, már a *Neue Post* másnapi számában Bleyer,⁴⁵ s próbálta (október közepétől egyre keményebb és harciasabb hangnemű) további cikkeiben⁴⁶ az autonomisták helyett az integritásvédők táborába átirányítani a hazai németajkú lakosságot.

⁴² Brandsch (1880–1953) működése kapcsán ld. KESSLER, Karl: *Rudolf Brandsch. Ein südostdeutscher Volksmann*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1969. – EISENBURGER, Eduard: *Rudolf Brandsch. Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen*. Cluj-Napoca, Dacia, 1983. – SCHÖDL, Günther: Rudolf Brandsch und die „südostdeutsche“ Minderheitenpolitik. *Südostdeutsches Archiv*, 1976/77. 121–143.

⁴³ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XLI. köt. Budapest, Athenaeum, 1918. (1918. október 23. ülés) 418–420.

⁴⁴ Az erdélyi románok (decemberi) gyulafehérvári határozatát valóban hamarosan követni fogja a szászok (januári) medgyesi döntése. A kérdés kapcsán részletesebben ld. OROSZ László: Az erdélyi szászok csatlakozása Nagy-Romániához: Medgyes, 1919. január 8. In: *A trianoni békediktátum története hét kötetben. II. köt.* Főszerk. GULYÁS László. [Várható megjelenés: 2020.] – CZIRÁKI Zsuzsanna: *Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet*. Kozármisleny, Imedias, 2006. 179–183. (A továbbiakban: CZIRÁKI, 2006.)

⁴⁵ Der Nationalrat der ungarländischen Deutschen. *Neue Post*, 1918. október 24. 2. – Ugyanez részletesebben kifejtve: An die Deutschungarn! Uo. 1918. október 25. 1. – Az utóbbi egy a nyilvánosságnak szánt „ellennyilatkozat”, kimondottan Brandsch deklarációjával szemben, megkérdőjelezve az erdélyi szászok parlamenti képviselőjének legitimációját arra, hogy a hazai németiség egésze nevében szóljon, s felróva neki, hogy követeléseit „a magyarság ellenében” és „a népek önrendelkezési joga» jelszava mentén” fogalmazza meg, nem pedig „az egységes politikai magyar nemzet iránti régi, elnyomhatatlan hűség jegyében”.

⁴⁶ Von den falschen Propheten, I. Uo. 1918. október 18. 1. – Von den falschen Propheten, II. Uo. 1918. október 19. 1. – Das Vaterland in Gefahr! Uo. 1918. október 24. 1.

Az összeomlással párhuzamosan a fontosabb Kárpát-medencei német településterületeken német néptanácsok alakultak, melyek az elszakadást kimondottan előkészíteni igyekvő többi nép nemzeti tanácsainak tevékenységére reagálva maguk is újragondolni kényszerültek saját törekvéseiket és a magyar államisághoz fűződő viszonyukat. Az egyes lokális német néptanácsoknak kezdetben nem volt felsőbb, központi összefogó szerve. Ennek megteremtésére – rögtön az őszirózsás forradalmat követően – Bleyer és Brandsch egyaránt kísérletet tett. Bleyer már november 1-jén megalakította Budapesten a *hungarus* irányvonalú Németmagyar Néptanácsot (*Deutschungarischer Volksrat*),⁴⁷ mely téziseit hűségesküvel felérő nyilatkozatba foglalva – „minden áron és minden körülmények között ragaszkodunk Magyarország területi integritásához” –⁴⁸ küldött delegációt a Magyar Nemzeti Tanácshoz.⁴⁹ November 10-én – szintén a fővárosban – Brandsch irányzata is zászlót bontott: megalakult a Magyarországi Német Néptanács (*Deutscher Volksrat für Ungarn*).⁵⁰ Ez is nyilatkozatot fogalmazott,⁵¹ melyből azonban tisztán látható, hogy a két néptanács távlati céljai – ám különösen nyilatkozataik terminológiája – korántsem fedték egymást. A magyar állami keretekhez és a területi integritáshoz ragaszkodás kapcsán különösen beszédes e Brandsch-féle néptanács szövegébe becsempészett tagmondat („ameddig az lehetséges”). Úgyszintén elképzelhetetlen lett volna Bleyerék számára, hogy ők a következő kitételeket szerepeltessék: hivatkozás az önrendelkezési jogra – igény az ország demokratikus átalakítására – kulturális autonómia követelése – szellemi, gazdasági, szociális érdekeik méltányos kezelése – a német népi állomány egységes etnikai arculatú igazgatási egységekbe való összefogása – a német anyanyelv háborítatlan használata a közigazgatás, a törvényhozás és az államélet többi ága tekintetében. Az pedig még ennél is messzebb mutatott (egy másfajta autonómia irányába), hogy néptanácsa további népgyűlésein Brandsch – ahogy erről a sajtóból értesülünk – a német lakta igazgatási egységek számára saját német hivatalnoki kart követelt.⁵²

Az egymással kiélezett harcban álló két központi német néptanács 1918–1919 telén igen aktív propagandatevékenységet folytatott a lokális illetve regionális német néptanácsok megnyerése és csatlakozásra bírása érdekében. Az adott történelmi

⁴⁷ Gründung eines Volksrates der Deutschungarn. Uo. 1918. november 3. 2.

⁴⁸ A magyarországi németek hűsége. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 2. 9. – Errichtung eines Volksrates der ungarländischen Deutschen. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1918. november 2. 7.

⁴⁹ Die Deputation des deutschungarischen Volksrates beim Ungarischen Nationalrat. *Neue Post*, 1918. november 3. 2.

⁵⁰ Megalakult a magyarországi német néptanács. *Pesti Hírlap*, 1918. november 12. 3. – A magyarországi németek határozata. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 12. 4.

⁵¹ Gründung eines Deutschen Volksrates für Ungarn. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1918. november 12. 3.

⁵² Deutsche Volksversammlungen. Uo.. *Abendblatt*, 1918. november 25. 2.

helyzet folytán, érthető mód, lényegesen kedvezőbb helyzetben volt a *Deutscher Volksrat* mint a *Deutschungarischer Volksrat*. Mindig is könnyebb és népszerűbb feladat a kielégítésre váró követelések tántoríthatatlan bajnokaként fellépni, mint a visszafogottságot és az önmérsékletet kommunikálni. Ahogyan más nemzeti közösségek felé is könnyebb lehetett az önrendelkezés és az autonómia elve mentén kezet nyújtani, mint a feltétlen magyar-hűség és a magyar szupremácia fenntartásának talaján.⁵³ Mégis kijelenthető, hogy a német településterületek jó részén, ahol az éledező népiségi öntudat még nem tudta maga alá gyűrni a magyarsággal való sorszerű szimbiózis évszázadokon át meggyökeresedett, néhol akár kifejezett magyar-barátságban is tetet öltő hagyományos attitűdjét, mindenütt meg tudta vetni a lábát Bleyer néptanácsa.⁵⁴ Nem egyszer persze e községekben, vagy az őket összefogó magasabb szintű testületekben (lokális néptanácsokban) is huzavona zajlott a Bleyer-illetve a Brandsch-irányzathoz csatlakozás kérdésében (ennek megfelelően akár a korábbi döntést felülíró csatlakozási nyilatkozatok is születtek), s persze a demarkációs vonalat önhatalmúlag átlépő megszálló haderők előretörése is gyorsuló ütemben vette le a napirendről a Bleyer-féle integritáspárti néptanácshoz való idomulás kérdését.⁵⁵

A magyar kormány a két német néptanács összebékítésén fáradozott – gyors és látványos gesztusai, így Lovászy Márton szakminiszter rendelete a nemzetiségek anyanyelvi népiskolai oktatásának bevezetéséről⁵⁶ feltétlenül ezt bizonyítják –, amittől a németajkú közösség kifelé egységes fellépését, az államhű magatartás demonst-

⁵³ A két szervezet erőviszonyai kapcsán azonban inkább csak a nyilvánvaló tendencia érhető tetten, pontos számszerű kimutatásokkal nem rendelkezünk, mert a népgyűléseken egymásra lícitáló hangzatos kijelentéseken túl írásos csatlakozási, jelentkezési ívek nemigen maradtak fenn. A némi késéssel megalakult Brandsch-féle néptanács bővülése azonban láthatóan erőteljesebb: sajtóhírek alapján hamarosan 260 község csatlakozott hozzá a megszállás alá nem került országhatárról. Vö. SCHLERETH, 1939. 38–40. és 36.

⁵⁴ A *Pester Lloyd*, a *Neue Post*, a *Landbote*, a *Bauernbund*, a *Karpatenpost* november/december folyamán sorra hozta azokat a cikkeket – ezek aprólékos feldolgozására egy alapos sajtószemle fölöttébb üdvös volna –, amelyek a Bácska-Bánát, a dél-dunántúli „Schwäbische Türkei”, a Szepesség és egyéb vidékek német lakta településeinek tömeges vagy csupán szórványos csatlakozását adják hírül.

⁵⁵ Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy e kényszerű, a külső tényezők által predesztinált feltartóztathatatlan tömegbázis-csökkenés mellett a Bleyer-irányzat lehetőségeit és befolyását az is erődálta, hogy már létrejöttékor épp maga szűkítette le saját táborát, egyebek közt a nemkívánatos politikai irányzatok és közösségek (a Királyhágón túli szászok, a *deutschnational* körök, a pángermán hallgatói egyesület, a szociáldemokraták és a forradalmi „progresszió”) kizárásával. Ezek törvényszerűen mind Brandsch néptanácsa körül gyülekeztek.

⁵⁶ Rendelet a nemzetiségi nyelvek oktatásáról. *Budapesti Hírlap*. 1918. november 22. 2. – A rendeletről a miniszter táviratban értesítette az egyes nemzeti tanácsok vezetését: Unterrichtsminister Lovászy an den Volksrat der Deutschungarn. *Neue Post*, 1918. november 24. 2.

ratív kinyilvánítását remélte.⁵⁷ Ám hiába sikerült Jászinak elérnie, hogy a két német néptanács 1919. január 1-jén közös szervezeti keretben egyesüljön (*Zentralausschuß der Deutschen Ungarns*),⁵⁸ az érdemi együttműködésre sem a nagypolitikai események nem hagytak már időt (január 8-án megszületett az erdélyi szászok medgyesi nyilatkozata), sem pedig a belső fejlődés nem nyitott teret (eltekintve néhány közös tanácskozástól a két néptanács továbbra is külön ülésezett).⁵⁹

A két tábor összehangolt politizálása, mely „kísérlet egy hétnél nem élt tovább”,⁶⁰ a szászok távozását követően – méltatlan hangnemben vívott s egymás gyalázásába torkolló sajtópolémia kíséretében – újból a reménytelen szembenállás állapotába jutott vissza. Márpedig ez minden érintett fél számára a lehető legelőnytelenebb végkifejlet volt. A polgári demokratikus kurzus épp a törekvései iránt szimpátiával bíró német tömörülés – a Brandsch-féle néptanács – politikai hasznosíthatóságát látta elúszni annak látványos meggyöngülésével (hiszen a legfőbb motor, Brandsch az erdélyi szász politikusok többségével együtt távozott Budapestről, s Romániában politizált tovább), míg a Bleyer-féle irányzat kezdettől fogva nem is palástolt ellenszenvvel viszonyult Károlyi rendszeréhez, főképp annak autonómiaterveivel. Ugyanakkor a szászok „árulásának” ódiума a hazai német nemzetiségi politizálás egészére rávetült, ami miatt egy amúgy is erősen nemzetiségellenes közhangulatban kellett mosakodni. A *Deutschungarischer Volksrat*nak tán kevésbé, bár sajtója épp ekkoriban különösen patrióta és szászellenes húrokat pengetett, annál inkább azonban

⁵⁷ VITÁRI Zsolt: Új kisebbségpolitika ellenérzésekkel? Etnopolitikai irányváltások Magyarországon 1918 és 1920 között. In: *Sed intelligere. Tanulmányok a 65 éves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk. SLACHTA Krisztina–BÁNKUTI Gábor–VONYÓ József. Pécs, Kronosz, 2016. 181–199., 187. – SCHLERETH, 1939. 43. – SCHWIND, 1960. 66. – SPANNENBERGER, 2005. 39.

⁵⁸ Zentralausschuß der Deutschen Ungarns. *Pester Lloyd. Abendblatt*. 1919. január 1. 2. – A híradás szerint a Brandsch-féle és a Bleyer-féle néptanács között „elvileg” már eddig is egyetértés volt, „csak épp az első csoportnál a németkérdés kapcsán nagyobb önállóság és politikai előrelátás volt megfigyelhető, míg a másik csoportnál egy bizonyos fokú függőség a magyarsághoz való viszony tekintetében.” Minthogy azonban a németiség az öt délről, keletről és északról fenyegető veszélyek ellen Magyarország támaszára már nem számíthat [!], „és a jövőben is csakis saját magára lesz utalva, a magyarországi németeknek saját politikai képviselőt kellett létrehozniuk.”

⁵⁹ Korrigálnunk kell az újabb szakirodalomban teret kapott nézetet [SPANNENBERGER, 2005. 39. – VITÁRI, 2016. 187.], miszerint az új, egységes szervezet neve (szemben a korabeli sajtóban pontosan közzétett *Zentralausschuß* névalakkal) *Deutschungarischer Politischer Verband* lett volna. Valójában ez utóbbit Bleyer saját néptanácsa politikai testületétül szánta, az egyes országos politikai pártok németajkú képviselőit kívánva összefogni a *Deutschungarischer Volksrat* keretein belül. Aligha lehet véletlen, hogy a szóban forgó *Verband* programjáról csak a Bleyer-irányzat sajtójában – *Neue Post* (1919. január 9. és 11.), *Landbote* (1919. január 12.), *Bauernbund* (1919. január 19.) – találunk tudósítást.

⁶⁰ TILKOVSKY Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai, 1998. 34.

a *Deutscher Volksrat*nak, melynek vezetését egy kb. másfél tucat tagból álló válságstáb vette át,⁶¹ benne néhány végül Budapestet választó, s az árulás vádját önérzetesen visszautasító⁶² erdélyi szásszal, akik közül ekkorra már Guido Gündisch ügyvéd volt a hangadó személyiség.

Hiába volt azonban Bleyer kétségbeesett küzdelme az autonómia-gondolatok felkarolása ellenében, mert 1918–1919 fordulója már az az időszak volt, amikor a polgári demokratikus államvezetés – egyéb eszköze végképp nem maradván őszinte szándékai bizonyítására – sorra léptette életbe az egyes nemzeti közösségek öngazgatásáról szóló rendeleteket.⁶³ Ám ezek az intézkedések legfeljebb a belülről feszítő szeparatista törekvések elharapódzását lehettek képesek mérsékelni, a Magyarországra minden irányból rátörő „anyaállamok” területszerző eltökéltsége (tehát a külső intervenció) útjába aligha gördíthettek érdemi akadályt.

A németajkú lakosság viszonylatában az 1919 januárjában kihirdetett autonómia-rendelet meghozatala fölöttébb sürgetőnek látszott, mivel még a leginkább biztonságban lévőnek hitt Nyugat-Magyarországon is – melyet úgymond „győztes” szomszéd nem igényelt magának – veszedelmes méretet öltöttek a kívülről szított szeparatista törekvések: 1918. december elején a beszivárgó, korántsem ütőképes osztrák szabadcsapatok támogatásával még egy rövidéletű ún. *Hienzenlandi Köztársaság*ot is kikiáltottak,⁶⁴ továbbá az öngazgatást célul tűző német népgyűlések sora (Nezsider,

⁶¹ SCHLERETH, 1939. 44.

⁶² A *Deutscher Volksrat* a válsághelyzetet kezelni kívánó – január 11-i – ülésén „valamelyes mentséget keresett a megyesi határozatra”, s kijelentette, hogy a szóban forgó határozatot a szászok közül is sokan helytelenítik, az csupán kényszer alatt született, s amúgy sem tekinthető végső állásfoglalásnak, mert ilyen horderejű döntéseket csakis a ritkán, különleges esetben összehívott ún. *Sachsentag* hozhat meg. Vö. A szászok megyesi határozata. A magyarországi Német Nemzeti Tanács határozata. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 15. 3. – A magyarországi szászok nem akarnak elszakadni. *Az Ujság*, 1919. január 15. 3. – A megyesi szász nemzetgyűlés csatlakozott a románokhoz. *Az Est*, 1919. január 15. 6. – A német nemzeti tanács a szászok megyesi határozata ellen. *Pesti Hírlap*, 1919. január 15. 3.

⁶³ Az 1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról (1918. december 21.). – Az 1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról (1919. január 28.). – Az 1919. évi XXX. néptörvény Tótország – Slovenská Krajina – önkormányzatáról (1919. március 11.). – Ld. még SZARKA László: A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium működése 1918 októberétől 1919 márciusáig. In: *1918: sfârșit și început de epocă – 1918: korszakvég–korszakkezdet – 1918: the End and the Beginning of an Era*. Szerk. GRAD, Cornel–CIUBOTĂ, Viorel. Satu Mare–Zalău, Editura Muzeului Sătmărean–Editura Lekton, 1998. 355–370.

⁶⁴ December 6-án este, Nagymartonban (Mattersburg) kiáltják ki, de már másnap hajnalra leverik a bevonuló magyar csapatok; magát a hírt a bécsi lapok 7-én teszik közzé, innen a téves dátum Zöllnernél [ZÖLLNER, Erich: *Geschichte Österreichs*. München, Oldenbourg, 1990. 496.] – Ld. továbbá SCHLAG, Gerald: *Aus Trümmern geboren... Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenlandisches Landesmuseum, 2001. 136–144. – MURBER Ibolya: A burgenlandi impériumváltás

1918. december 1. – Sopron, december 12. – Pozsony és Sopron, december 15. – Sopron, 1919. január 19.) is szembesítette a kormányzatot azzal az alternatívával, miszerint „vagy autonómia, vagy pedig csatlakozás Ausztriához”.⁶⁵

Ami viszont a „győztes” utódállamok területi igényeit illeti, ott hiába apellált Budapest a helyi német közösségek segítségére. Mind a pragmatikus, megalkuvó német településtömbök, mind a tradicionális magyarbarátságtól áthatottak, mind pedig a hezitálók (a magyarok iránti viszony tekintetében amúgy polarizált, ám a határhúzások folytán a Kárpát-medencei közös haza mellett még saját településterületüket is szétszaggatni – ketté, sőt háromfelé osztani – látók) véleménye csupán mellékes, marginális körülményként jelent meg 1918–1919 fordulóján. A magyarság mellett így voltaképp a hazai németek lettek azok, akik nem részesülhettek a nemzeti önrendelkezés magasztos elvének megvalósulását kísérő eufóriában. Érdemes tehát röviden áttekinteni a gyorsan megszállás alá kerülő tömbjeik – eltérő – megfontolásait is.

Az erdélyi szászok, noha leplezetlen ellenérzéssel fogadták a kiegyezés révén „nyakukba szakadt” unió tényét (különösen a még Mátyás királytól kapott privilégiumuk, az *Universitas Saxonum* 1876-os eltörlését), szokott pragmatizmusukkal alkalmazkodtak a körülményekhez. A Szász Néppárton belül, amely parlamenti képviselőket látta el, a „Feketéknek” nevezett konzervatív, kormánytámogató, a Budapesttel való együttműködés révén gyarapodást remélő vonulat stratégiája érvényesült,⁶⁶ szemben az effajta „opportunistá orientációt” élesen elítélő radikális fiatalok, a „Zöldek” csoportjával. Az 1918. őszi összeomlás és a nemzetközi környezet várható átrendeződése azonban meghozta a Brandsch-irányvonal áttörését. A Szász Néppárt vezető testülete – a „Zentralausschuß” – október 29-én, Nagyszebenben tanácskozást tartott, ahol ugyan meg sem kérdőjeleződött a Magyarországhoz való hűség („a szász nép [...] szilárdan és megingathatatlanul a magyar haza oldalán áll”), a status quo fenntartása azonban felfogásuk szerint saját helyzetük megóvását, sőt jogaik kiterjesztését is magában foglalta.⁶⁷ Voltaképp ennek adott kifejezést Budapesten – a fentebb már említett parlamenti felszólalásában – Rudolf Brandsch is, szeparatista törekvést ugyan nem, ám a (kulturális) autonómia iránti igényt igenis kinyilvánítva.⁶⁸ Alig néhány nappal később azonban, a Károlyi-kormány kifelé bizonyítani kívánt pacifista hozzáállása révén aligha fékezve, a hadsereg felbomlasz-

1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 2019/2. 181–214. – SZÁVAI Ferenc: Egy kérészetű köztársaság. *Acta Scientiarum Socialium*, 48 (2018). 85–90.

⁶⁵ Az idézett ultimátumot Michael Unger adta a január 19-i soproni tömeggyűlésen.

⁶⁶ WOLFF, Karl: Sächsische Volkspolitik. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1895. július 24. 1–2.

⁶⁷ Sitzung des Sächsischen Zentralausschusses. Uo. 1918. október 30. 1.

⁶⁸ Vö. BRANDSCH, Rudolf: Das Deutschtum des Südostens in den Tagen des Zusammenbruchs (Herbst 1918). *Volk im Osten [Nagyszeben]*, 3 (1942). 7–33., 13–14.

tása, a katonák hazaküldése és a belső rendfenntartó erők következetes iránymutatás hiányában történő dezintegrálódása nyomán villámgyors destabilizálódás vette kezdetét Erdélyben. A Szászföldön is: Nagyszebenben már november 2-án véres zavargások történtek, s a románok már november 4-én saját elkülönült fegyveres szervezetet hoztak létre, így hamar továtűnt a kontrollálhatóság illúziója.⁶⁹ Két héttel később Erdély jelentős részében már a román hadsereg állomásozott. Az erőviszonyok abba az irányba hatottak, hogy a románokkal való jó (vagy legalább nem ellenséges) viszony fenntartása vált fő prioritássá.

A szászok lehetőségeinek korlátait világosan jelzi, hogy amikor a Károlyi-kormány nemzetiségügyi minisztere, Jászi Oszkár november 13-án Aradra érkezett, tárgyalni a Román Nemzeti Tanáccsal, a kíséretében tartózkodó Emil Neugeboren jelenléte ellen, aki az erdélyi szászok érdekeit volt hivatott képviselni, a románok tiltakoztak. Azaz világossá tették, hogy ők fűjják a passzátszelet, s törekvéseiket nem kívánják összehangolni a harmadik erdélyi nép prioritásaival, hanem feltétlen alkalmazkodást várnak el. Ugyanakkor azonban azt is látnunk kell, hogy a Jászi által a románoknak felvázolt autonómiakonceptió a két nagyobb nép szállásterületeit elválasztva simán kettévágta volna a szász településtömböt; így a románoktól kapott csúnya pofon valójában a magyar fél iránti szimpátiát sem növelte a szászokban.⁷⁰ A szászok november 11-én megalakított Nemzeti Tanácsa (*Deutsch-sächsischer Nationalrat*) határozatilag kinyilvánította, hogy a Brandsch által Budapesten (az előző napon) gründolt „Magyarországi Német Néptanács” megalakulását ugyan „örömmel tudomásul veszi”, ám nem kívánja magát alárendelni e szervnek.⁷¹ Mérlegelésük azt bizonyítja, hogy már ekkoriban tisztában voltak az események valószínű kimenetelével. Magyarország távoli területeinek németiségével üdvös lenne ugyan a kooperáció, ám 1918 novemberében már „rizikósnak” tűnt nyíltan tagjának lenni egy „magyarországi” nevet viselő néptanácsnak.

Mindebben Brandsch Budapestről hamarosan befutó november 15-i levele is megerősítette őket. A „Nationalrat” számára készített helyzetértékelés szerint „az eddigi Magyarországból előreláthatólag csupán egy kicsiny rész fog megmaradni. [...] Aligha lehet kétségünk afelől, hogy Erdély és a Bánát román uralom alá [...] fog

⁶⁹ Die sächsische Garde. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1918. november 9. 2.

⁷⁰ Die Verhandlungen mit dem rumänischen [sic!] Nationalkomitee. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1918. november 14. 2. – Die Verhandlungen Jaßis mit dem rumänischen [sic!] Nationalrat. Uo. 1918. november 17. 1. – Neugeborenenk végül csupán megfigyelői státusszal kellett beérnie. Aradi megnyilatkozásai, illetve a magyarok melletti kiállása azonban a szászok vezető köreiben visszatetszést szültek. Egyértelművé vált, hogy mély szakadék tátong az erdélyi szászok otthoni és budapesti politikusai között: ez az oka, hogy maga Brandsch is hamarosan végleg hazaköltözik Budapestről.

⁷¹ Beschlüsse des Deutsch-sächsischen Nationalrates. Uo. 1918. november 13. 1.

kerülni.⁷² Ekkor még azonban Brandsch abból indult ki, hogy az események lassabban fognak lejátszódni és a rendezést az önerőből történő területfoglalás helyett csakis egy békekonferencia hozhatja tető alá. A november 16-i és 23-i szász tanácskozások már Jászi aradi tárgyalásainak kudarca, a belgrádi konvenció, s nyomában a román csapatok kelet-erdélyi bevonulása ismeretében zajlottak le; ezt látva szinte csoda (s egyben a Magyarország cserbenhagyására vonatkozó vádak cáfolata), hogy ha föl is erősödött, de nem tudott áttörést elérni a „kivárással” szemben az „aktivitást” követelők, a magyarhű megnyilatkozásokkal szemben a román alternatívát nyíltan felvállalók irányvonala. A Budapesten a Román Nemzeti Tanáccsal tárgyalásokat folytató Brandsch november 21-i levele azonban már jelzi, hogy a románok elvárják a szászoktól, öntsenek végre tiszta vizet a pohárba, kihez is húznak? E megbeszéléseken Brandsch azt is megtudta, hogy még december első felében nagy román nemzetgyűlést terveznek összehívni a népakarat demonstrálására. Márpedig ha tényleg bekövetkezik az a döntés, amit e román népgyűlés előrevetít, akkor a szász-ság legyen az első, aki az új viszonyokhoz alkalmazkodva a románok oldalára áll.⁷³

Ettől kezdve, illetve a december 1-jén valóban lezajlott gyulafehérvári román nagygyűlés határozata óta a szász politika már kényszerpályán mozgott. Különösen úgy, hogy a következő napon épp Nagyszebenben rendezkedett be a Iuliu Maniu irányítása alatt felálló erdélyi román Kormányzótanács. A szászoknak a románokkal való egyeztetései november vége óta bizonyíthatóak: a taktikusan (semmitmondóan) előzékeny Maniu általánosságban jogosnak ítélve az esetleges szász igényeket, a konkrét szász óhajok megfogalmazását kérte, hogy érdemben állást foglalhasson. 1918 decembere azzal telt, hogy a „Nationalrat” megfeszített munkával elkészítette a részletes szász politikai kívánságok alapos és terjedelmes – százoldalas – anyagát. Mindezt egyre fokozódó presszióknak kitéve. A románok ugyanis egyre világosabban értésre adták, nem egyszer neheztelésüket is nyomatékosítva, hogy nem nyújtható a végtelenségig a szászok nyilvános állásfoglalása. A szászok kínzó dilemmáját (a konkrét biztosítékok megadása előtt vagy csak utána deklarálják önkéntes csatlakozásukat) végül egy egyértelmű román ultimátum – néven nevezhetjük: zsarolás – oldotta meg. Mivel a románok a január folyamán Párizsban összeülő békekonferencián az általuk igényelt (s már megszállt) országrészek lakosságának – ha a magyaroktól ezt nem is remélhették, legalább a szászokénak – egyetértő és demokratikusan legitimált állásfoglalását mindenképp prezentálni akarták, Maniu Kormányzótanácsa értésre adta, hogy a szászok csak akkor számíthatnak igényeik kedvező elbírálására,

⁷² A levelet idézi ROTH, Harald: *Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen” 1918/1919*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1993. 35.

⁷³ Uo. 43.

ha demonstratívan a románok oldalára állnak, s ezt még a békekonferencia összeülése előtt megteszik.⁷⁴

Mindez egyértelmű helyzetet teremtett. 1919. január 1-jén a francia Berthelot tábornok szebeni díszbevonulását kísérő kétnapos ünnepségsorozat alkalmával egy szász küldöttség hivatalosan is átnyújtotta Maniunak a szászok politikai igényeit rögzítő memorandumot. Az iratot átvevő Maniu a magyar időkhöz képest sokkal szabadabb státuszról biztosította a „szász nemzetet”, ugyanakkor mindjárt lehűtötte a túlzott reményeket azzal, hogy semmit sem ígért és bárminemű tárgyalást csakis a szászok nagygyűlése és a majd ott elfogadásra kerülő csatlakozási nyilatkozat hivatalos átnyújtása utánra halasztott.⁷⁵ A szász nemzetgyűlésre⁷⁶ hamarosan – 1919. január 8-án, Medgyesen – sor is került, ám az itt elfogadott nyilatkozatban már szó sem esett a korábban fennhangoztatott igényekről/feltételekről. A szászság itt már csak *reményét* tudja megfogalmazni, egészen pontosan „[...] hangot ad annak a reményteljes óhajának, hogy a román nép és a román állam, melynek a szászság őseitől örökölt rátermettségét felajánlja, a szászokkal szemben mindvégig nemes és igazságos magatartást fog tanúsítani.”⁷⁷

A Felvidéken egy a közösségi-politikai öntudatát, nemzeti érdekérvényesítő képességét, s persze lélekszámát tekintve is jóval kevésbé masszív németajkú népesség várta az összeomlás következményeit. A magyarsághoz való viszonyuk is alapvetően eltért az erdélyi szászokétól. A kiegyezés idején még nagyjából 61 ezres (Szepes vármegye lakosságából egyharmadnál nagyobb arányt kitevő) cipszer szász közösség az utolsó nagy-magyarországi népszámlálás idejére (1910) jelentősen megfogyatkozott, s így e 38 ezres népesség már csupán kevesebb mint egynegyedét adta a megyének. Központjuk a még mindig német abszolút többségű Késmárk volt (Lőcsén már rég elvesztették a többséget).⁷⁸ A Szepesség nem ismerte a nemzetiségi torzszalkodásokat, a nem magyar lakosság túlnyomó része *hungarus* érzületű volt, a németek pedig – ahogy a Felvidék többi általuk lakott vidékén: Pozsony környékén

⁷⁴ SCHULLER, Rudolf: *Politische Erinnerungen*. Hermannstadt, 1940. 61–62. – Schuller a „Nationalrat” ügyvivő szerve, az „Ötös Bizottság” egyik tagja volt.

⁷⁵ Verhandlungen zwischen dem rumänischen Regierungsrat und dem deutsch-sächsischen Nationalrat für Siebenbürgen. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1919. január 2. 1.

⁷⁶ A románokéhoz hasonló népgyűlés megszervezésére esély sem volt, így nemzetgyűlésnek a „Nationalrat” kibővített ülését tekintették.

⁷⁷ Entschliebung der sächsischen Nationalversammlung in Mediasch vom 8. Januar 1919. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1919. január 9. 1. – A nyilatkozat szövegét magyarul ld. CZIRÁKI, 2006. 199–201.

⁷⁸ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Budapest, Athenaeum, 1912. 26* és 254–255. – Ld. még FORBERGER Béla: *A szepesi német elem pusztulásáról*. Igló, Ferencz ny., 1909.

és a Garam mentén is – a legkevésbé sem kívántak bármiféle felfordulást. Helyzetükkel „többé-kevésbé elégedetten, számukra a világ rendben volt”.⁷⁹

Október végére azonban a csehek területszerző aspirációi, a pontosan körül nem határolt „Szlovenszkó” iránti igények épp a biztonság érzetét borították fel. Október 23-án Késmárk város tanácsa rendkívüli ülést hívott össze, és a helyi közösség „vezető személyiségeinek” egyetértésével, a közakaratot reprezentálva „azonnal és energikusan” állást foglalt „a cseh-szlovák törekvések ellenében”, s egyben ugyanilyen határozat meghozatalára szólította fel Szepes vármegye többi települését is.⁸⁰ A megye rendezett tanácsú városai közül többen – Poprád 28-án, Lőcse 29-én, Igló november 4-én – követték Késmárk példáját.⁸¹ A *Karpathen-Post* szerkesztője, Julius Andor Hefty egyik – a mozgósítás kapcsán saját érdemeit is kiemelő – fölterjesztése azt tartalmazza, hogy a vármegye településeinek egynegyede fogalmazott meg tiltakozást: a járások közül a teljes magurai, késmárki, [ó]lublói és gölnicbányai, valamint a szepesszombati északi része. A cipszerek patrióta érzületére utalva pedig azt is előrevetítette, hogy amennyiben a tiltakozások ellenére „[...] nem sikerül Szepesmegyét egészében megtartani a magyar államnak, akkor önrendelkezési jogunk alapján külön német Szepességet alkotunk s Magyarországra támaszkodunk”.⁸² November 16-i rendkívüli közgyűlésén aztán Szepes vármegye is tiltakozó határozatot fogadott el, mondván, „[...] minden kísérlet, amely vármegyénket az anyaországtól elszakítani akarná, csakis jogtalan erőszaknak minősíthető.”⁸³

Bizonytalan helyzetükön a szepesi szászok önszerveződésük felgyorsításával, valamint a központi (országos) német szervezetekhez való kapcsolat kiépítésével próbáltak segíteni. Bleyer és Brandsch egymással rivalizáló német néptanácsai közül az előzőt választották, mert az legfontosabb prioritásának épp a területi integritás megőrzését tekintette. Szepesi küldöttek már a Bleyer-féle *Deutschungarischer Volksrat* november 1-i budapesti megalakulásán jelen voltak,⁸⁴ majd pedig – eleget téve e központi szerv november 7-i közgyűlésén elfogadott, és regionális német néptanácsok („Bezirks-Volksräte”) szervezésére vonatkozó határozatának – november 18-án, Késmárk központtal létrehozták a „Németmagyarok Felsőmagyarországi Nép-

⁷⁹ BROSZ, Paul: *Die Karpathendeutschen in der Slowakei 1918–1945*. Stuttgart, Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei, 1972. 15.

⁸⁰ Gegen die tschecho-slowakischen Aspirationen! *Karpathen-Post*, 1918. október 24. 1–2.

⁸¹ A magyar haza sértetlenségéért. *Szepesi Hírnök*, 1918. november 2. 2. – A nagy napok története. Uo. 1918. november 9. 1.

⁸² SZTANCS Gábor: „Selbständige Zipser Republik”. A szepességi németiség parciális mozgalma 1918 őszén. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 2018/4. 21–41., 29.

⁸³ Szepesvármegye rendkívüli közgyűlése. *Szepesi Hírnök*, 1918. november 20. 1.

⁸⁴ Kornel Seltenreich, az 1876-ban létrehozott „Zipser Verein” alelnöke és Arthur Weber irodalomtörténész.

tanácsát” (*Oberungarischer Volksrat der Deutschungarn*). Az alakuló ülésen elfogadott határozat szerint a Bleier-féle irányvonal mögé sorakoznak fel, követik a cipszer községek november 4-én, Késmárkon megalakult szervezetének („Zipser Deutscher Volksrat”) célkitűzését („feltétlen ragaszkodás a magyar államhoz”), és kinyilatkoztatják, hogy ők „a leghatározottabban tiltakoznak a magyar államtól való elszakítás ellen”, egy idegen hatalom bárminemű beavatkozásával szemben „messzemenő ellenállást fognak kifejtetni”, illetve „amennyiben a magyar államban maradás lehetetlenné válna számukra, egy önálló és független Szepesi Köztársaság megalakításáról szóló határozat válik szükségessé”.⁸⁵

Mint látszik, az a gondolat, hogy a cipszerek a nemzeti önrendelkezés wilsoni eszméjére hivatkozva egy saját államalakulat életre hívásával védekezzenek az antant által felkarolt csehszlovák államiség őket a szlováksággal együtt beszippantani akaró törekvése ellen – ami egy későbbi, szerencsésebb csillagállás esetén akár annak lehetőségét is elhozhatja, hogy saját döntésük nyomán visszakerülhessenek a korábbi államkeretek közé –, november közepére már megfogalmazódott. E gondolatot, a megszállás mind elkerülhetetlenebb közeledtét látva, még a térség országgyűlési képviselője, Kéler Tibor is felkarolta, s német illetve magyar nyelven egyaránt népszerűsítette,⁸⁶ mindezzel egy szélesebb körű – a szepesi szászokat emocionálisan és intellektuálisan is megmozgató – gondolkodást beindítva.⁸⁷

Jászi Oszkár és Milan Hodža november legvégén kezdődő tárgyalása, már maga az egyezkedés ténye is, negatív visszhangot váltott ki a cipszerek közt – s ugyanúgy a többségi etnikum „kelet-szlovák” (szlovják) alternatívában gondolkodó tábora körében is. A december 6-án megkötött Bartha–Hodža-egyezmény⁸⁸ aztán egyértel-

⁸⁵ Oberungarischer Volksrat der Deutschungarn. *Karpathen-Post*, 1918. november 21. 2–3. – A hirdetés tartalmazza a több mint kétszáz jelenlévő által egyhangúlag elfogadott közös határozatot is.

⁸⁶ KÉLER Tibor: Republik Scepusia. Uo. 1918. november 14. 1–2. (Írását november 11-i dátummal látta el. A tervhez, egy a cikk mögé illesztett rövid szerkesztőségi megjegyzés formájában a lap is csatlakozott, előrebocsátva, hogy csak abban az esetben van minderre szükség, ha nem sikerülne a magyar államkeretek közt megmaradni.) – Scepusi köztársaság. *Szepesi Lapok*. 1918. november 16. 1.

⁸⁷ LOISCH, Johann: Zipser Republik oder deutsches Verwaltungsgebiet? *Karpathen-Post*, 1918. november 28. 1. (A szerző – reflektálva Kéler írására – a szepesi szász autonómia történelmi hagyományából és más európai miniállamok létének akceptálásából kiindulva nem tekinti indokolatlannak a felvetést, de józan mérlegessre, az esetleges aggályok (az államjogi, gazdasági nehézségek, a győztesek hangulata és szándékai, a csehországi németek esélyei stb.) alapos megfontolására is figyelmeztet.) – A lap szerkesztőségi vezércikkében egyértelműen kiállt a mozgalom mellett, ismét leszögezve: „A Respublica Scepusia-t csakis arra az esetre tervezzük, ha a békekonferencia nem hagyná jóvá számunkra a Magyarországhoz való tartozást. A Respublica Scepusia egy németmagyar köztársaság lenne, mely amint lehet, Magyarországhoz csatlakozna.” Was wir wollen. Uo. 1918. november 28. 1.

⁸⁸ GALI Máté: Csehszlovák–magyar határtárgyalások és a Bartha–Hodža-egyezmény. In: VERITAS Évkönyv 2018. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2019. 131–145.

művé tette a demarkációs vonalat, és ezzel a Szepesség hovatarozását. Sokan érezték úgy, hogy cserben hagyták őket, és hogy a hátuk mögött született megállapodás róluk, figyelmen kívül hagyva az önrendelkezés jogát. December 2-án az *Oberungarischer Volksrat der Deutschungarn* táviratban értesítette Károlyi miniszterelnököt „felháborodásáról”, amiért a Szepesség „tót impérium alá helyezése szóba kerülhetett”, és arról is, hogy ha „a kormány nem tudná a Szepességet ezen törekvésekkel szemben megvédelmezni, egyidejűleg lépéseket tettünk bármilyen impériumtól független Szepesi Köztársaság proklamálására.”⁸⁹ Ezzel együtt irányváltás következett be a németek országos néptanácsaihoz fűződő viszonyban is. A Bleyer-féle, a területi sérthetetlenség elvét valló központi néptanács (ahogy minden megszállás alá került országrészben) törvényszerűen veszített bázisából és befolyásából. Ehhez ideológiai merevsége is hozzájárult, így aztán a jórészt protestáns szepesi szászok körében egyre nehezebb volt fenntartani a Bleyer-irányzat egyoldalúan katolikus politikai prioritásait.⁹⁰ Ezért sem oly meglepő, hogy december 9-én a „Német-magyarok Felsőmagyarországi Néptanácsa” ejtette Bleyer néptanácsát, s bejelentette a Brandsch-féle néptanácsához csatlakozását, ami persze nyilvánvalóan a megváltozott politikai helyzetre való reflektálás is volt egyben: az állam területi integritásának elve helyett a másik néptanács által (a kezdetektől fogva) hirdetett autonomista alapelvek jobban szolgálták már a cipszerek érdekeit.⁹¹

Ugyanekkor – 1918. december 9-én, Késmárkon – megtörtént a „Selbständige Zipser Republik” kikiáltása is. A valójában életképtelen, sokak által operett- vagy kérészállamnak minősített alakulat mindössze 8 napig állott fenn, a cseh haderő december 17-i késmárki bevonulásával párhuzamosan összeomlott; szlovák interpretációban ténylegesen nem is jött létre, így „a megszálló csehszlovák hatalomnak nem is volt mit megszüntetnie”.⁹² A szepesi szászok hagyományos magyarbarát attitűdje azonban ezután sem változott: a két világháború közötti időszakban is állandó kooperációban álltak – világos ellenpólusaként az önérdékű romániai német politizálásnak – a csehszlovákiai magyar érdekképviselettel.

⁸⁹ MNL OL, K 40, VII–601, A magyarországi németek Felső-magyarországi Néptanácsának tiltakozása. Vö. VÖLGYESI Zoltán: „Impériumváltás” elleni tiltakozások a Felvidéken 1918 végén (II. rész). *ArchivNet*, 2017/6.

⁹⁰ BROSZ, 1972. 21.

⁹¹ Deutscher Volksrat für Ungarn oder Deutschungarischer Volksrat? *Karpathen-Post*, 1918. december 12. 1. (A váltást kimondó határozat iránt kritikus vezércikk szerint lényegében megpuccsolták a patrióta irányvonalat.) – Ld. még LÁM, Friedrich: Warum die Zipser Deutschen zu Bleyer halten sollen. Uo. 1.

⁹² ŠVORC, Peter: Szlovenszko betagolása az új államba és Csehszlovákia létrejötte. *Magyar Napló*, 2009/9. 59–69., 69.

A Délvidék németjeinek tevékeny közreműködésével életre hívott „Bánati Köztársaságnak” ennél alig valamivel több idő jutott, amíg – hasonlóan a többi kérész-államhoz – elenyészett. A közismerten tarka etnikai arculatú Bánát – a lakosság több mint harmada román, negyede német, ötöde szerb, hatoda magyar volt – a IV. Károly által október 16-án kiadott, az osztrák birodalomfelet (de a magyart nem!) föderatív módon átszervezni kívánó, s ezért tartományi néptanácsok alakítására felhívó kiáltványa szellemében maga is aktivizálódott. Október 31-én megalakult a Bánati Néptanács, melynek 20 tagú végrehajtó bizottságában minden nemzet képviselve volt: román, szerb, német, magyar és zsidó (!) tagok egyaránt helyet kaptak.⁹³ A románok és szerbek – ki-ki a maga érvrendszere alapján – a terület egészét, osztatlanul maguknak követelték, így félszívű közreműködésük inkább az időnyerést szolgálta. A többiek azonban, érthető módon, nem a területszerzésből indultak ki, az ő prioritásuk a közbiztonság és közellátás fenntartása, a csatatérre válás elkerülése, főként pedig a térség egyben tartása, tehát az esetleges felosztás elkerülése volt. Az érdekek azonossága folytán november 1-jén egy német, a helyi szociáldemokrata Otto Roth, és egy magyar, az antant katonai intervenció feltartóztatására a térségbe küldött (később Lindert hadügyminiszterként váltó) Bartha Albert bábáskodása mellett „kétségbeesés szülte vakmerőséggel”⁹⁴ a temesvári városháza erkélyéről kikiáltották – Rothot elnökké nyilvánítva – a Bánati Köztársaságot. Kimondatlanul is nyilvánvaló volt a cél: akár egy nemzetek fölötti regionális identitás felélesztése segítségével, de elébe kell menni az elszakításnak.

A szerb csapatok már november folyamán (a románok némileg később) hozzákezdtek a terület megszállásához, kezdetben azonban – a fegyverszüneti egyezmény értelmében – a magyar polgári hatóságokat még nem távolították el. A térségben „kettős hatalom” alakult ki: a megszálló csapatok katonai ellenőrzése mellett a polgári igazgatás névleg az operettállam felügyelete alatt maradt még egy ideig,⁹⁵ bár befolyása alig terjedt túl Temesváron. Valójában a magyar adminisztráció szétesésével párhuzamosan, a helyi szintű, települési néptanácsok, illetve az egyes népek időközben megalakult nemzeti tanácsai igyekeztek kontrollálni a felgyorsult ese-

⁹³ MARCHUT Réka: A Bánati Köztársaság. *Rubicon*, 2020/4. Online Plusz.

⁹⁴ KÓKAI Sándor: Illúziók és csalódások: A Bánsági Köztársaság. *Közép-Európai Közlemények*, 2009/2–3. 63–74., 67.

⁹⁵ A kérészállam megszűntének időpontjára vonatkozóan nincs egyetértés. Legtöbben úgy tartják, egy hónapot sem élt meg, amit lehet is székhelyének november 17-i szerb megszállásához kötni, vagy a délvidéki szerbek november 25-i újvidéki Nagy Nemzetgyűlésének az anyaállamhoz csatlakozást kimondó döntéséhez, esetleg épp a románok (bánati részvétellel megtartott) december 1-i gyulafehérvári határozatához. Ám a formális polgári hatalom továbbra is a Bánati Néptanács kezében volt, egészen 1919. február 20-ig, amikor a szerbek a polgári hatalmat is átvették Temesváron, megszüntetve a Bánati Néptanácsot, s vele az „operettköztársaságot”.

ményeket és minél jobb alkupozícióra szert tenni a majdani osztzkodás során. A német közösség szerepe is felértékelődött tehát, így a hamarabb benyomuló szerb csapatok (melyek november 17-én szállják meg Temesvárt), majd pedig a később eszmélő románok is (ők 1919. augusztus 3-án vonulnak be a városba) egymással versengve, fűt-fát ígérve keresték a sváb lakosság kegyeit.⁹⁶ Ők azonban – egy iskolázottabb, *deutschnational* érzületű vékony rétegtől eltekintve – nemigen voltak kaphatók magyarellenes megnyilvánulásokra. Jól mutatja ezt a helyi németek önszerveződéseként november 3-án, Temesváron létrejött „Sváb Nemzeti Tanács” (*Schwäbischer Nationalrat* vagy *Schwabenrat*)⁹⁷ irányvonala, amit alapvetően a magyarbarát vagy már el is magyarosodott katolikus politikai körök, köztük a klérus tagjai, valamint a Károlyi-kormány csábító ígéretei befolyásoltak. Szintén ebbe az irányba hatottak az igen erős társadalmi beágyazottságú „Südungarischer Bauernverein” és a „Südungarischer Landwirtschaftsverein” magyar kötődései. Nem meglepő, hogy a szervezet országos szinten a Bleyer-féle központi német néptanácsba csatlakozott be.

A névleg Josef Striegl, ám a háttérből inkább Kaspar Muth és Franz Blaskovics kanonok által irányított *Schwabenrat* a szerbek és a románok (újvidéki és gyulafehérvári) nagygyűléseihez hasonló nagy sváb „nemzetgyűlést” hirdetett december 8-ára, Temesvárra. Ezen Muth felolvasta a maga szerkesztette kiáltványt (*Schwäbisches Manifest*), mely – számos egyéb igény mellett – alapelveként határozta meg a Délvidék bácskai és bánáti német településterületeinek szétszakíthatatlanságát, és népszavazást követelt a hovatartozás ügyében.⁹⁸ E próbálkozás, mintegy „utolsó kísérlet”⁹⁹ gyanánt, Magyarország számára kívánta megmenteni a területet, mint-hogy az oszthatatlanság elvét betartva aligha lehetett azt akár Romániához, akár a délszláv államhoz átszervezni, egy referendum pedig csakis Magyarország esélyeit növelhette – mindez világosan mutatja a manifestum prioritásait.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a *Schwabenrat* nemcsak a feltétlenül magyarbarát erőket tömörítette, hanem a *deutschnational* irány kapcsán már

⁹⁶ A szerbek által 1919 februárjában Temesvár élére kinevezett „német főispán” – visszaszorítandó a korábbi magyar pozíciókat, tudatosan a *deutschnational* Reinhold Heegn-re esett a választás – azt az ígéretet kapta, hogy a délszláv államhoz csatlakozás előmozdítása fejében német egyetemet nyithat a városban.

⁹⁷ RASIMUS, Hans: *Als Fremde im Vaterland. Das Schwäbisch-Deutsche Kulturbund und die ehemalige deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse*. München, Donauschwäbische Kulturstiftung, 1989. 7. (A továbbiakban: RASIMUS, 1989.) – A szervezet bázisát jól jelzi, hogy az alakuló ülésen 138 sváb település küldöttei jelentek meg. Vö. HERRSCHAFT, Hans: *Das Banat. Ein deutsches Siedlungsgebiet in Südosteuropa*. Berlin, Grenze und Ausland, 1942. 190.

⁹⁸ *Deutsches Volkswesen im Banat. Reden und Aufsätze Dr. Kaspar Muths*. Szerk. RIESS, Josef. Timisoara, Ideal, 1935. 46–49.

⁹⁹ SCHLERETH, 1939. 49. (172. lábj.)

megismert hangos kört is, az 1906-ban alakult, a választásokon ugyan sikertelen „Magyarországi Német Néppárt” – már annak idején is döntően délvidéki – tagjait és aktivistáit. Utóbbiak Johann Röser és Reinhold Heegn körül tömörültek. A két szárny között, saját sajtóorgánumaikban,¹⁰⁰ heves küzdelem vette kezdetét, mely kifelé egyre inkább „magyarbarát kontra magyarellenes” leegyszerűsítést kapott. Az átalakuló status quo, a megszállás, a szerb és román ígérttömeg, a letűnt korszak magyarosító politikájával kapcsolatos (a német iskolák lassú elfogyása révén bárki számára szemléletes) emlékek, végül pedig Budapest félelmetes gyorsasággal eltűnő helyi jelenléte átalakította az erőviszonyokat. Kisebbségbe került a Muth/Blaskovics-szárny, amit jól jelez, hogy a *Schwabenrat* átpártolt a Brandsch-féle központi néptanácshoz. Ez, vagyis a *Deutscher Volksrat*, tartózkodott ugyan a magyar állam integritását megkérdőjelező kijelentésektől, ám bizalmi emberei révén már megkezdte az agitációt a Délvidék németsege körében, előre felkészítve őket a realitásoknak megfelelően elkerülhetetlen felosztásra, s ezzel egyidejűleg a szerb és román néptanácsok felé is tapogatózásba kezdett az adott utódállam irányában szimpátiát mutató tagjain keresztül.¹⁰¹

Érthető módon a magyarok rokonszenve mindvégig a Muth-szárnyat kísérte. Muth az 1919 tavaszától Párizsban, a román és szerb érdekszféra elválasztásáról folyó szakértői tárgyalások idején, tehát a magyar alternatíva nyilvánvaló bukását követően, még mindig „első számú” prioritásként jelölte meg annak lehetőségét, hogy (egy nem bolsevik) Magyarország keretében maradjanak. Erről a hamarosan megszülető nagyhatalmi döntést megelőzően Temesvárra érkezett francia, angol és amerikai laptudósítókat is tájékoztatta.¹⁰²

A „magyarofób” és a „magyarofil” délvidéki német körök közötti nyílt szakítás hamar intézményesült. A nemzeti-liberálisok, e „régí népiségi harcosok” („alte Volk-

¹⁰⁰ A magyarbarát tábor lapja a *Schwäbische Volkspresse*, a nemzetieké a *Deutsche Wacht*.

¹⁰¹ Stephan Kraft, a Brandsch-féle néptanács aktív tagja, a – fentebb említett – délvidéki sváb hallgatói egyesület vezéralakja, a későbbi jugoszláviai német politikai élet fő autoritása, a szerb nemzetiséggel Újvidéken és a szerb miniszterelnökkel (Protić) Belgrádban egyaránt tárgyalt, s ígéretet kapott a kulturális autonómiára. Vö. RASIMUS, 1989. 8. – A román alternatíva propagálásában fontos szerepet vitt Johann Röser és Viktor Orendi-Hommenau, a *deutschnational* szellemiségű délvidéki sváb sajtó (amúgy szász) kulcsfigurája.

¹⁰² A 2. számú alternatívát egy osztatlan Bácska-Bánátból álló semleges köztársaságban látta. Kévésbé kívánatos 3. lehetőségnek – még mindig egységesen – a délszláv államhoz csatolást, s végül, ha a döntéshozók nem veszik figyelembe a Bácska és a Bánát németjeinek együvé tartozását, akkor 4. (legrosszabb) megoldásként, legalább a Bánát területi egységét megőrizve, vagy Belgrád vagy Bukarest uralma alá (egyben) átkerülni. Az állásfoglalást a *Schwäbische Volkspresse* 1919. május 3-i száma leközölte, a magyar lapoknak ugyanezt megtiltotta a cenzúra. – A nyilatkozatot ld. még JAKABFFY Elemér–PÁLL György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában (1918–1928)*. Budapest, Studium, 1939. 44–45.

stumskämpfer”), az 1914 előtti tradíciókon építkezve 1919 márciusában létrehozták a „Deutsch-schwäbische Volkspartei”-t, mely a Bánát magyar kézen maradása ellenében foglalt állást. Amikor a román csapatok (augusztus legelején, az antant engedélyével) megszállták Temesvárt, rögtön ezután pedig a városba összehívott hatalmas román népgyűlés követelte a Bánát egészének a román korona alá juttatását, augusztus 10-én e német pártalakulat is határozatot hozott ugyanerről, mégpedig az egész bánáti svábság nevében.¹⁰³ A korabeli román politika (utóbb a történetírás is) nagy előszeretettel hivatkozott erre az aktusra. A katolikus-konzervatív sváb tömb ezzel szemben a végső nagyhatalmi döntésig továbbvitte a magyar orientációt, majd annak ellehetetlenülése után (a Muth által korábban vázolt 2. számú alternatíva szerint) autonomista irányt vett fel. Muth még az eskü letételét is megtagadta a román alkotmányra, ezért „magyarón” társaival együtt 1919 szeptemberében letartóztatták és Fogarasra internálták.¹⁰⁴ Szabadulása után 1920 májusában létrehozta a „Schwäbische Autonomiepartei”-t, amelyet képviselve még abban az évben beválasztották a román parlament képviselőházába.¹⁰⁵ A határok véglegesülése után azonban a két irányzat szembenállása, noha az ellentétek nehezen tompultak, csakis kontraproduktív lehetett, ezért aztán 1921 márciusában a két sváb politikai tömörülés (önfeloszlátásuk kimondását követően) egységbe tömörült „Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft” néven. E szervezet pedig – a 30-as évek közepéig a bánáti sváb, s az egész romániai német közösség egyik vezéralakjának megmaradó Muthot elnökké választva – betagozódott a Rudolf Brandsch vezetése alatt 1921 szeptemberében megszülető, az új román államhatárok között élő valamennyi német tömörítésére létrejött „Verband der Deutschen in Rumänien” keretébe.¹⁰⁶

A délvidéki németsegen belüli hasadást ugyanakkor nemcsak a magyarsághoz és a magyar államisághoz való viszony kiéleződése okozta, hanem az is, hogy a nagyhatalmi döntés – a térség németiségének népi egységét tiszteletben tartani és az önrendelkezés jogát számukra is biztosítani kérő petíciók dacára – határokkal vágta

¹⁰³ E nyilatkozatot szintén közli JAKABFFY-PÁLL, 1939. 47. – A határozat kapcsán a sváb ellenoldal sajtója, a *Schwäbische Volkspresse* „Unser Standpunkt” címmel megfogalmazott vezércikkét a román cenzúra letiltotta.

¹⁰⁴ A letartóztatottak Muth mellett Blaskovics, Striegl és a *Schwäbische Volkspresse* kiadóvállalatának vezetője, Christian Saljó [Schaljo] voltak. Vö. PETRI, Anton Peter: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein, Th. Breit, 1992. 1327., 153., 1893., 1655.

¹⁰⁵ Sokatmondó tény, hogy míg Muth tömörülése három mandátumot nyert el az 1920-as román választásokon, a főnt említett sváb ellenoldal egyet sem. Vö. SCHÜLLER, Stephan Olaf: *Für Glaube, Führer, Volk, Vater- oder Mutterland? Die Kämpfe für die deutsche Jugend im rumänischen Banat (1918–1944)*. Berlin, Lit, 2009. 31.

¹⁰⁶ ILLYÉS Elemér: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*. Wien, Braumüller, 1981. 81.

ketté (sőt háromfelé) őket.¹⁰⁷ Így aztán a bácskai svábok, akikben éppúgy megvolt a magyar kötődés,¹⁰⁸ a Bánát nyugati harmadában élőkkel együtt délszláv fennhatóság alá kerülven, az egykori magyar tradícióktól és a román államhoz csatolt testvéreiktől egyaránt elkülönülő önálló német érdekképviselőt kiépítésére kényszerültek. Az új viszonyokhoz alkalmazkodva legfőbb céljuk az erős közösségi érzület felélesztése volt („hűség az államhoz és hűség a népiséghez”), amiben segítette őket újvidéki napilapjuk (*Deutsches Volksblatt*) és a Georg Grassl vezetése alatt 1920 júniusában ugyanott megszervezett kulturális egyesületük („Schwäbisch-Deutscher Kulturbund”). Politikailag a háromfelé szakított „donauschwab” közösségnek – ahogyan a csonka Magyarországon Bleyer és Romániában Muth – Jugoszláviában Stephan Kraft lett a vezetője, akinek az 1922-ben alapított, s a választásokból mindig parlamenti pártként kikerülő (majd a kormánykoalícióhoz csatlakozó) „Partei der Deutschen” irányítójaként komoly érdemei voltak abban, hogy a jugoszláviai német közösség belsőleg erős, összekovácsolt és az öngazgatás gondolatára érett állapotban várhatta 1933 után Berlin ama törekvéseit, melyek a „német népcsoport-politika” szolgálatába kívánták őt állítani.¹⁰⁹

A Kárpát-medence német közösségeinek útja tehát eltérő irányt vett. Magyarországon a nagyhatalmi döntés példátlan szigorát megemészteni képtelen, frusztrált hazai közvélemény minden felgyülemlett sérelmét és indulatát a csonka országterületen visszamaradt németeken vezette le, így a kisebbségi közösség vezetőjének, a mindvégig lojális és magyarbarát Bleyernek – önmagával is meghasonulva – komoly erőfeszítésébe tellett, hogy (amíg lehetett) fékezze saját, a német öntudatot a magyar hazafisággal mind nehezebben összeegyeztetni tudó radikálisait. Az elszakított területek közül az elmagyarosodás terén leginkább előrehaladott szepesi szászok magyarbarátsága még jó ideig megmaradt, és a régi államkerethez való ragaszkodás náluk volt a legerősebb. Ennek ellenpólusát az erdélyi szász közösség képezte, akiknél (de náluk sem az elszakadás elemei erejű igényéből adódóan, hanem

¹⁰⁷ A Délvidék háromfelé szakításához ld. GULYÁS László: *A Délvidék története. II.* Szeged, Egyesület Közép-Európa kutatására, 2012. 89–108.

¹⁰⁸ A Jászi minisztériumában kidolgozott német autonómiatörvény talaján 1919. február 28-án, Budapesten egy bácskai német egyesület szerveződött („Vereinigung der Batschkaer Deutschen”), mely a következő határozatot hozta: „Rendületlenül képviseljük szülőhazánk integritásának álláspontját, s felháborodottan elítélünk minden olyan csatlakozási nyilatkozatot, amelyek német településterületek részeit vagy egészét érintik, annál is inkább, mert a mai Magyarország szociális és demokratikus jogalkotása messze megelőzi a déli és keleti szomszédokét.” Vö. *Organisierung der Batschkaer Deutschen. Deutsches Tageblatt*, 1919. március 2. 5. [A Brandsch-féle német néptanács budapesti, a tanácsköztársaság által hamar megszüntetett napilapjáról van szó.]

¹⁰⁹ Részletesebben RASIMUS, 1989. – BÖHM, Johann: *Die Deutsche Volksgruppe in Jugoslawien 1918–1941.* Frankfurt am Main, Peter Lang, 2009.

a kényszer pragmatizmusa miatt) a leginkább zökkenőmentes volt az átmenet, s az új viszonyokhoz való önérdékű alkalmazkodás. A délvidéki svábokat – a két másik német tömb elég egyértelmű magatartásához képest – számos (belső illetve külső eredetű) törésvonal és érdekellentét polarizálta, s tette így meglehetősen bonyolulttá az átmenet iránti viszonyulást.

Abban viszont épp e két utóbbi (vagyis a román és a délszláv államhoz került) német tömb mutat hasonlóságot, hogy az új körülményekkel gyorsan megbékélve, a szintén kisebbségbe került helyi magyar közösséggel politikailag nemigen akartak kooperálni, hanem kizárólag önérdékű politizálást folytattak, szemben a szepesiekkel, akik összehangolták törekvéseiket a felvidéki magyarok parlamenti érdekképviseletével. Ellenben mindhárom német közösségnek egyforma volt a helyzete abban a tekintetben, hogy új államaik anyanemzetei – már ameddig ez nem sértette kifejezetten az ő etnikai érdekeiket – alapvetően (s a magyarokhoz képest látványosan) kedvezményezett elbánásban részesítették őket. Részint azért, hogy ezzel is erodálják a korábbi érából megörökölt magyar pozíciókat és a *hungarus* érzületet, részint pedig azért, hogy az új államalakulatokban a német és magyar népelem egymásra találásának (és támaszkodásának) lehetőségét – a „divide et impera” jegyében – elvegyék. Helyzetük tehát, ha számos tekintetben valós sérelmeik voltak is, mindenképpen jobb volt, mint kisebbségi magyar társaiké. Ám ez még így sem volt összehasonlítható azzal a – valóban egyenrangú – státusszal, amelybe az összeomlást követően sorsuk rendezésére legtovább várakozni kényszerülő, s aztán Ausztria részeként egy németajkú anyanemzet tagjaként továbbélő nyugat-magyarországi németek kerültek. Ez azonban már egy másik, e tanulmány időkeretén túlmutató történet.